

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXIV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пеџо и др Мићар Пешикан

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1978

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕЛЕШКЕ О БИОГРАЧИЊКОМ ГОВОРУ

САДРЖАЈ

	Страна
<i>Литература којом сам се служио</i>	129
<i>Увод</i>	131
Постанак овог реферата	131
Географски и други подаци	132
Порекло становништва	133
Степен хомогености говора	134
<i>Акцент и квантитет</i>	136
Преношење старих акцената	136
Судбина ~ пренесеног с крајњег слога на претх. кратки	141
Остале особине акцента	143
Дужине иза акцената	143
<i>Фонетика</i>	148
Вокализам	148
Консонантизам	151
<i>Морфологија</i>	155
Именице	155
Заменице	158
Придеви	163
Бројеви	164
Глаголи	164
Прилози	169
Предлози	169
Свезе	169
Партикуле	169
<i>Неколике примедбе о синтакси</i>	170
<i>Огледи везаној говора</i>	170
<i>Закључак</i>	171
Однос према суседним говорима	171
Постанак говора	173
<i>Скица говора у околини Београда</i>	176

ЛИТЕРАТУРА КОЈОМ САМ СЕ СЛУЖИО

- 1) Белић А., *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд 1905.
- 2) Белић А., *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА 78, 1908, стр. 60—164.
- 3) Белић А., *Српскохрватски језик, Дијалекти, правопис и књижевни језик* (лиитографисана предавања), Београд.
- 4) Белић А., Д-р Јован Ердѣљановић, *Трагови најсјаријеј словенској слоја у Банату* (приказ) — ЈФ VIII, стр. 229—231.
- 5) Belić A., H. Hirt, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien* (приказ) — Archiv für slavische Philologie XXVIII, стр. 125—128.
- 6) Беличъ А., *Диалектолошка карта српског језика*, Отдельный оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнію” II, Санктпетербургъ 1905.
- 7) Беличъ А., *Письмо проф. А. И. Белича къ И. А. Богуну де Курпиену о собираніи диалектологическаго матеріала*, С. — Петербургъ 1913, Отдельный оттискъ изъ Извѣстій Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, т. XVIII [1913], кн. 1, стр. 229—242.
- 8) Budmani P., *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV, str. 154—179.
- 9) Вуковић Ј., *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, стр. 1—114.
- 10) Вушовић Д., *Диалекти источне Херцеговине*, Срп. дијал. зборник III, стр. 1—70.
- 11) Георгијевић С., *Бачки бунѣвачки говор*, Годишњак Задужбине С. и В. Стојановића, св. VI (1938), стр. 23—32.
- 12) Đorđević P., *Einiges über die Kanonndart im Königreiche Serbien*, Archiv XVI, 132—140.
- 13) Ердѣљановић Ј., *Трагови најсјаријеј словенској слоја у Банату*, Niederlův Sborník, Praha 1925, 285—308.
- 14) Живановић Ј., *Особине ресавској или косовокољској диалекта*, Ср. Карловици 1882.
- 15) Марковић С., *Српски језик у румунском делу Баната*, Живот, књига за децембар 1936, Темнишвар.
- 16) Milas M., *Današnji mostarski dialekat*, Rad JAZU 153, str. 47—97.
- 17) Милетић Б., *Извештај* (о испитивању говора Кикинде и околине), Годишњак Задужбине С. и В. Стојановића, св. VII, стр. 17—36.
- 18) Московљевић М., *Акцентиски систем појерској говора*, Библиотека ЈФ-а 1, Београд 1928.
- 19) Московљевић М., *Данашња граница између екавској и јекавској изговора у Србији*, Прилози IX (1929), стр. 109—122.

- 20) Московљевић М., *Дијалектолошка картица Војводине*, Гласник Југословенског проф. друштва, књига XVIII, св. 11—12, стр. 1044—1074.
- 21) Московљевић М., *Извештај* (о икавским траговима у шума-диско-војвођанским говорима), Годишњак Зад. С. и В. Стојановића, св. VI, стр. 40—41.
- 22) Московљевић М., *Извештај* (о испитивању говора југосисточног Баната), Годишњак Зад. С. и В. Стојановића, св. VII, стр. 57—60.
- 23) Московљевић М., *Извештај* (о путовању ради проучавања говора јужног и средњег Баната), Годишњак З. С. и В. Стојановића, св. VIII, стр. 27—28.
- 24) Московљевић М., *Неколико речи о београдском говору*, Белићева споменица 1921, стр. 132—140.
- 25) Николић Т. Риста, *Околна Београда*, Насеља срп. зем. II, стр. 901—1104.
- 26) Rešetar M., *Der štokavische Dialekt*, Kais. Ak. der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907.
- 27) Rešetar M., *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Kais. Ak. der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, — Linguistische Abteilung I, Wien 1900.
- 28) Ружицић Г., *Акцентнајски систѐм њеваљској говора*, Срп. диј. зборник III, стр. 115—176.
- 29) Ружицић Г., *Један незатажен босански говор*, Прилози XVI, 1936, стр. 236—254.
- 30) Стевановић М., *Извештај о дијалектском испитивању Мејхохије*, Годишњак З. С. и В. Стојановића, св. VI, стр. 56—69.
- 31) Стевановић М., *Источноцрногорски дијалекти*, Библиотека Јужносл. филолога 5, Београд 1935.
- 32) Stojanović Lj., *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnici im Kruševacer Kreise*, Archiv XXV, 212—218.
- 33) Hirt H., *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien*, Wien 1903, SA aus der Sitzungsberichten der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos. — hist. Klasse, Band CXLVI, V.
- 34) Šurmin Đ., *Osobine današnjeg sarajevskog govora*, Rad CXXI, 186—207.
- 35) Miletić Lj., *Ueber die Sprache und Herkunft der sog. Krašovener in Süd-Ungarn*, Archiv XXV, 161—181.

У В О Д

*Посиљанак овог реферата**

Током протеклог лета био сам у могућности да дођем у додир са сељацима села Железника, тринаест километара југозападно од Београда, и да посматрам њихов гозор. Материјал који сам прибележио у току својих десетак дугих разговора са њима учинио ми се занимљивим и побудио ме је на даљи рад. Да бих се узерио да није можда говор који сам слушао у Железнику ограничен само на то место, ја сам у октобру извршио низ једнодневних путовања по околини Београда. Посетио сам поново Железник (Же), затим Жарково (Жа), Остружницу (О), Моштаницу (М), Рџшањ (Ру), Ресник (Ре) и Кнежевац (К). Тако сам донекле допунио своја опажања и одредио границе говора.

Материјал који сам нашао у овим местима упућивао ме је на косовско-ресавско порекло неких црта, али литература о том дијалекту није ме довољно обавестила о њему. Зато сам искористио прилику која ми се указала у октобру месецу да неколико дана посматрам говор Гоча, планинског села јужно од Врњачке Бање. Тамошњи говор припада косовско-ресавском дијалекту и врло је типичан у стварима морфологије, али је знатно мање чист у фонетици (икавизми и јекавизми), па и у акцентуацији. Поред начелног чувања старог акцента у свима оним категоријама у којима га чува косовско-ресавски, чују се понегде и примери пренесене акцентуације. Ова се одступања лако могу обја-

* Овај сам рад написао крајем 1947. године као студент петог семестра. Подстицај за бележење дијалекатских особина дошао је од професора Радосава Бошковића. Кад је довршен, рад је био читан на семинарским часовима дијалектологије професора Михаила Стевановића.

Много година имао сам у плану да употпуним и проширим материјал у овом раду и да га прерадим. Међутим нисам стизао да то учиним, а током времена сам схватио да допуњавање новијим материјалом не би било методски правилно, будући да се у међувремену увелико изменила социјална, демографска и језичка ситуација у селима најближе околине Београда (сада делимично укљученим у сам град). Стога сам решио да материјал из 1947. објавим као документ који сведочи о тадашњем стању. Одустао сам и од намере да прерадим текст, опет зато што је он, овакав какав је, својеврстан документ. У њему се огледа рана фаза неких схватања која сам и доцније износио, понекад у другом облику. Због тога су се интервенције у тексту ограничиле на правописно прилагођавање, неколико сасвим ситних стилских исправки и (само најнеопходније) техничко уједначавање. (П. И., 1978).

снити утицајем оближњих ијекавских говора и шумадијског екавског новијег типа. Нетипичност гочког говора је, наравно, донекле сметала моме упознавању с косовско-ресавским дијалектом, али с друге стране баш сâм начин утицаја других говора био је у извесном правцу типичан и интересантан за поређење са појавама које сам запазио у Железнику. Ја ћу у свом реферату наводити понегде и материјал из Гоча, у првом реду ради објашњења односа између описиваног говора и косовско-ресавског.

Треба нагласити да овај елаборат нема никаквих претензија на исцрпност. Он је плод једне случајне прилике, а у раду сам морао савлађивати читав низ тешкоћа, почев од мог неискуства па до недостатка времена. (У додиру са сељацима провео сам у ствари релативно кратко време, а и од тог сам добар део морао да трошим на тражење погодних објеката). *Своја ја свој рад не смајрам завршеним и намеравам да га иродужим.*

Географски и друџи њодаци

Говор који ћу описати говори се у троуглу између Београда, Авале и реке Саве низводно од Умке. Ја сам га нашао у селима Жаркову, Железнику, Остружници, Рушњу, Кнежевцу и Реснику. У Великој Моптаници већ се говори другим наречјем које чини прелаз од шумадијског ка ваљезско-мачванском. У Сремчици, Кумодражу, Пиносави и Белом Потоку нисам био. Села Бањица, Раковица, Јајинце, Мали и Велики Мокри Луг и Вишњица која се налазе на линији Београд-Авала и на истоку од ње насељена су почетком XIX в. из области призенско-тимочког дијалекта. Та се села од осталих оштро разликују и говором и пошњом. Њихов говор није био предмет мојих испитивања. Исто тако нисам био ни у селима још даље ка истоку и у Подунављу (Мирјево, Велико Село, Сланци, Винча, Калуђерица, Лештани, Болеч, Ритопек, Зуце, Врчин итд.). Судаћи по извесним напоменама антропогеографа Ристе Николића у расправи *Околина Београда* (Насеља, II књ., стр. 901—1104), могао би се и у тим местима очекивати говор сличан ономе који ћу описати у овом реферату.

Становници београдских села не сматрају себе Шумадинцима. Говорећи о сељацима око Космаја, једна старица ми је рекла: „Ми њама кажемо Шумадинци, ђни нама Бијограђичи”. Објашњавајући то сељаци истичу разлику у говору и ношњи. У Рушњу ми је причала једна жена, тамо удата а родом из Арнајева у Шумадији, како јој је њено дете приметило: „Ти, мама, друкче говђриш”. У Жаркову ми је речено да се „Шумадија носи преближно грађански, а Бијограђичи носу праву сељачку”. У Остружници ми је један сељак изјавио: „Ми смо бљли од њи. Ми смо бљжје Бијограђу”. За границу Шумадије објашњено ми је у истом селу да почиње „од Обрџновца” и „од Мелјака”, а у Жа: „од Барича, Барајева и Ришња”. Та граница је у свести сељака непрецизна. А ни сама географија не даје прецизније податке.

Географ Риста Николић спомиње две северне границе Шумадије. Физичко-географска међа протеже се једним развођем јужно од Авале, а антропогеографска пролази северно од те планине.

Народ је свестан и разлике у говору и ношњи између западних и источних београдских села. Становници западних села ове друге називају Бугарашима, а сами се зову Биограчићима („ми Биограчићи”).

Из овога је јасно да ширу околину Београда са србијанске стране можемо поделити на најмање три етничке и дијалекатске целине: београдску Посавину, насељенике из призренско-тимочке дијалекатске области („Бугараше”) источно од ње и Шумадију јужно од обе ове територије. (Простор источно од „Бугараша”, који не познајем, остављам овде по страни). Нас овде интересује једино говор београдске Посавине, тачније говор Жа, Же, О, К, Ре и Ру. Зваћемо га биограчићким говором према називу који себи дају они који њиме говоре.

Биограчићка села налазе се на благо заталасаном плодном земљишту од саме периферије Београда ка југу и југозападу. Основно занимање становништва је земљорадња и баштованство. Гајење стоке је мање развијено. Друге гране привреде немају већег значаја (разуме се, до изградње металургијске творнице која се сада подиже у Железнику). Становници не иду никуда у печалбу у већем броју. Међутим привредне везе с Београдом тесне су и непосредне. Један од главних извора зараде за ова села је продаја производа на пијаци „у варошу”. Отуда снажан утицај говора београдске улице. Узајамне везе биограчићких села врло су живе. Удаја девојке у суседно село нормална је појава. То изазива стално мешање месних говора и смета да се у појединим селима кристалише сасвим чист локални тип говора, различит од оног у околини. Исто је тако жива и узајамност са Шумадинцима, па и са „Бугарашима” с оне стране авалског друма. Веза са Војводином, међутим, нема. До 1918. граница је раздвајала једне сељаци од других, али ни отада није успостављен неки јачи контакт. Сава је широка и нема скеле, а потребе привредне размене не постоје. Карактеристично је да људи често не знају ни имена сремских села с друге стране Саве.

Писменост у овом крају доста је висока. Неписмених има углавном међу старијим женама. Па и код њих се запажа знатан утицај београдског уличног жаргона. Стога је била потребна велика опрезност у одвајању материјала оригиналног народног говора од ових наноса. Као објекте бирао сам готово искључиво старији свет, најчешће старије жене. Разуме се да је први услов био да је објекат и рођен у истом месту.

Порекло становништва

За време турске владавине и тадашњих ратова који су се тако често водили око Београда, овај је крај био много пута пустошен. Риста Николић верује да се раније становништво тада раселило или затрло и сматра да садашњи живаљ на овом терену није старији од XVII—XVIII века. Села која сада постоје помињу се први пут у већем броју у доба

аустријске владавине 1717—1739. год. Током XVIII в. и нарочито у XIX в. после ослобођења од Турака стално су придлазили нови насељеници. Народна традиција дала је Николићу податке о досељавањима у XIX в. и понешто о оним у XVIII в.

За оне породице за које традиција не памти одакле су дошле и које се сматрају старинцима Николић претпоставља да су се населиле у XVII и XVIII в., и то „из Шумадаје и јужних и југозападних срп. крајева”. Број таквих фамилија по њему није велик. Он је „у свима селима околине Београда” нашао отприлике 95 породица старинаца и око 745 породица досељеника.¹ Из ових се цифара не види колико су кућа и колико људи имале једне и друге породице. Кад би се мерило тим мерилима, размера сигурно не би била скоро 8:1 у корист дошљака.

Социјални узроци досељавања у XIX в. сасвим су јасни. Они су у вези са ослобођењем Србије, развитком Београда, који је постао главни потрошач производа овога краја, крчењем шума, распадом патријархалних задруга и преласком на ситнокапиталистичку пољопривреду. Све је то допринело да се тако брзо насели ово плодно, а дотле упола пусто земљиште.

Досељеника из XIX в. има са разних страна. Они из области тимочко-призренског говора и из Македоније заузели су углавном напред поменута села (Бањицу итд.), али их има и на другим местима. У Же и Жа њихови потомци сачињавају отприлике четвртину становништва. Упадљиво много има Војвођана, а највише је досељеника с ијекавског терена: Босанаца, Личана, Херцеговаца, Ужичана и других. Придошлица из осталих делова Србије (из Шумадије и косовско-ресавске области) има много мање. Међу њима је највише Косоваца, „из Арнаутлука”. Карактеристично је да су људи најчешће долазили из крајева који су још били под Турском, па и из оних под Аустријом.

За пола века, колико је прошло од испитивања Николићевих, заборављено је много од онога што су сељаци њему казивали. Ипак се један део традиције одржао и то што сам ја дознао од старијих људи редовно се поклапа с Николићевим подацима.

Стејен хомојености говора

Мада је наш говор свакако настао укрштањем разних дијалеката, он није обична мешавина. Језички развој на садашњем терену говора претворио је до извесне мере ранију смешу у неку врсту једињења, чије су особине углавном условљене његовим садржајима, али које има и својих самосталних црта. У многим граматичким категоријама гласовна или обличка варијанта унета с једне стране истисла је ону другог порекла, и обрнуто. Створене су нове, *своје* језичке норме. Па ипак тај процес није завршен, вероватно услед сталног прилива досељеника у XIX в.

¹ Оп. cit. стр. 966.

Наш говор има још увек неке од особина недовољно амалгамисаних мешавинских говора. У њему се често употребљавају напоредо по две или три варијанте истог облика. То је толико карактеристично да оштро пада у очи чим се почне проучавати овај говор. С друге стране, он има мало особина које би се могле наћи само у њему. Најзад, постоје приметне разлике у нијансама говора појединих б.² села. Унутар сваког села понаособ уједначено је много већа. Тако нпр. сваки од мојих објеката у Же задржава непомерен стари " у средњи речи отприлике у пет шестина случајева. Оваква пребројавања чинио сам често и она се сва слажу у том да је мешавина (у оним доменима језика где још није елиминисана) углавном подједнако дозирана код становника истог места. Разлике које су пре педесет година падале у очи Николићу досад су се углавном истрле. У Жа сам у породицама досељеним у прошлом веку „из Ерске“ и из Срема слушао и *држава*, и *судница* и *кромийр* и *деца* исто као у свим другим кућама. Друкчије сам прилике нашао у Кнежевцу, месту са најновијим насељем, и у Реснику. Ту је изгледа скорашњи прилив живља унео нову збрку у односе па се код једног човека обично чује " ум. ' у претпосл. слогу пред кратким (*вдга*), док други скоро редовно изговара *вдга* и сл. Зато је материјал из ових места унеколико мање поуздан.

Подручје где је свакако остало највише неуједначености између појединих места је акценат и квантитет. Скоро свако село има у том погледу своју посебну говорну нијансу која се разликује од оних у суседним селима ако не принципијелно, а оно по размери случајева изговора по старијој или новој акцентуацији. Разлике на том пољу често су замашне. Жа има претежно косовско-ресавску акцентуацију, а изговор Остружнице је скоро вуковски. Ипак ове разлике имају ограничен начелни значај. У свима местима овог говора влада мешавина старије акцентуације косовско-ресавског типа са млађом херцеговачком. Спрам ове битне констатације тек је од секундарног значаја то што је та мешавина различно дозирана. *Биограчићким њвором ја називам њвор оних села у околини Београда која имају делимично ѡренесену акцентуацију, а код којих је сѡари " са ѡоследњеи слога ѡренесен на ѡреѡходни крајки слој обично као ", а не као '.*

Друкчије стоји ствар у Моштаници. Тамо се под истим приликама ум. ' не јавља " већ кановачки '. Зато се говор тог места не може никако прибројати биограчићком већ шумадијском. Ипак љу ја у свом реферату стално водити рачуна и о говору Моштанице, јер је он иначе необично близак биограчићком. Тамо где не нагласим ништа посебно о М значи да нисам опазио никакво одступање.

Све друге разлике у говору наведених места безначајне су. У фонетици и морфологији изведено је доследно уравниање између свих ових села која тако изразито чувају међусобне разлике у акценту. Варијације се своде на такзе ситнице као што су асимилација одн. дисимилација група *МН* и *МЛ*, познавање глагола *врѡѡм* или његова замена са *врѡѡм*, употреба или неупотреба предлога *через*, наставак

² Кратцом „б.“ означавам придев биограчићки.

-у или -ау код већег дела глагола VI врсте, акценти појединих речи и облика и сл. У овом погледу ни М не показује неког јачег одступања од б. говора. Једина озбиљна разлика је у акценту.

Није искључено да ће се у југоисточном Банату или у Шумадији пронаћи говор слични биограчићком. Али и ако се они не нађу, многе његове особине у подручју фонетике и морфологије свакако су типичне и за разне друге говоре северне Србије који се од њега иначе разликују акцентом.

АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ³

Преношење сѝарих акцената

Акцентуација б. говора представља прелаз од косовско-ресавске ка новој. За разлику од шумадијских и сремских⁴, б. акценатски односи могу се изводити директно из садашњег косовско-ресавског стања. Као што смо већ споменули, у границама одређеним тим општим принципом постоје многобројне варијације. Не само што прилике у свим селима нису једнаке, већ се у многим случајевима у истом месту употребљавају напоре обе варијанте. Тада је, наравно, најважније констатовати тај факат. Тек другостепени значај има питање који је облик чешћи: битно је да ни један ни други нису страни говору. Али, као што ћемо видети, није без интереса ни питање у којим се случајевима акценти чешће преносе, а у којима ређе. Овде ваља нагласити да се код категорија са паралелном употребом обадва облика никако не може приметити да старији свет боље чува стару акцентуацију него млађи. Мада је на овај начин задржана мешавина у многим категоријама, има опет низ других где је старија варијанта доследно елиминисана. Тако се стварају посебне језичке норме које претпостављају оригиналан развој на садашњем терену говора.

Односи преношења овако изгледају према разним положајима старог акцента:

А. Сѝари акцената иза дугог слога

Преношење се врши редовно у свима селима б. говора:

ћѝрка⁵, ваља Ру, вѝјски, млеко, ѝњѝздо, ѝкѝмо, жњѝмо Ру, јѝмо, бѝла — кромѝѝфа Ру, ѝасѝља Ру, Жаркѝвци, одѝло, Дробњѝци Ру, уне-сѝмо Жа, ѝомајкамо Ру, исѝѝчи Ру;

³ О акценту појединих речи и облика в. у одговарајућим одељцима о морфологији.

⁴ В. А. Велића, Глас СКА 78, стр. 116—117.

⁵ Тамо где није наведено одакле је пример узет, он је из Железника. Ипак ће увек стајати Же свуда где се прилике у Же разликују од оних у другим местима. Тамо где то није случај често ћу се ограничавати на примере из Же, који ће представљати цео говор.

нáрод, и́ушом, и́луиос, нисам;

бáвани Ру, и́рeседник Ру, Рúжићи Ру, Рíмњани Ру, сiрiчеви Ру, Сáвeишa Жa, Мiшiна Ру, нeмaу, чúвaу, рáниши, и́рiчáиши, в́рнуо се Ру, мláишили Ру, ишiдeгилa Ру, дóђоше Ру — Рáнковићи Ру, Милорáдoвићи Ру, зáдушници Жa, и́рeрушáвaу, и́рoдáвaли, нaвeжeти;

вóјскe, jájā, сáиши, рeдi, дúшā, дрвā Ру, снāā Ру, кóњā, свiњā, нiмe, мúчи, лiчú, дáдú, звeчú, блeјú Ру — офицiрā Ру, ишлiћā Же, шeлáдi Жa, јунáдi Жa;

áкoв Ру, Швáбoм Жa, цeлiм, двáneс, и́рiнeс, мúзeм Жa;

вóзoвa Ру, брeсiцoвa Ру, дрвiцáди Жa, иáњeвa Жa, у Кнeжeвиу Ру, рáскршићу О, Прeчáнка Жa, и́рeдeмо, в́ршимо, живiмо Ру — боiојáв-лeњe Ру, мiрáцинка Жa, осeчeмо Ру, нaвeзeмо.

Према томе ' се начелно налази свуда тамо где му је место у књижевном језику. Дужина испред акцента нема.

Од овог правила постоје одступања једино у Жа, Ру и Же, и то само кад се иза дужине налази стари " усред речи. У Же су примери чувања старог акцента у овом положају врло ретки и јављају се по изузетку:

Сiшáнкoвић, и́рoздришиe, и́рiчáиши, расiшúрáлe, нaмeишáу се, ај-дeмdишe.

У Жа има овога нешто више. За једно преподне забележио сам тринаест примера:

Сáвкoвић, Јáнкoвићи, вáрдши, и́лeжa, и́рмoви, сúднiцa, и́рoздoви, мoрáлa, дáвáли, чúвáли (bis), мoрáлe, и́рeтрáђиvдo.

У Ру је стање слично:

и́ушdви, свiњáмa, и́рeи́рмiо, свiрáу, вeнчáвáу се.

Ту се може чути " и у последњем слогу ако га подржава енклитика: *би́лd је, нисáм се бdјo, в́рáиши се, билá сам.*

У Ру сам забележио једном и *Мицин*. О овом примеру в. доле под Б 1 III.

Изузев ових примера, " у посл. слогу иза дужине не чује се никад, а ^ иза дугог слога опште нисам чуо ни у средини ни на крају речи.

Много чешће него чување " иза дугог слога је чување упадљиве висине тона на слогу иза '. Наводим свега неколико примера из О: *и́рiчáу, и́лáишиши, Прeчáни.*

И у Гочу кад се стари акценти преносе на претходни слог *суи́рошiно* од општих правила косовско-ресавске акцентуације, то бива много чешће на претходни дуги него на претходни кратки слог (*сeчeм* чешће него *умeм*).

Б. Сiиари акцeнaиши изa краiшкoи слoиa

1. Стари " са краја речи повлачи се по правилу, како из отвореног тако и из затвореног слога. Наводим овде примере где се преноси као `:

во̀да, о̀ни, о̀на, с̀ело, л̀о̀за, ж̀ена, дѐца О, з̀емња О, м̀о̀а О, јѐстиє (2. лице мн.), *о̀до* (1. л. ј. аор.) Ру, *нѝје О, ѝшла Ру — Мѝка̀јло, мѐане, до̀брџѝа, с̀ѝраџѝа, до̀неси, ѝровџѝ;*

ж̀иво̀й, б̀джѝћ, јѐлек, Крѝстѝос, Мѝлан, о̀ра̀ј, ва̀скрс Ру, о̀џѝац О, *ло̀нац Ре, о̀џак Жа — Бѝјџѝрад, кача̀мак, до̀ма̀ћин, др̀жѐћѝљив, ку̀ку̀руз, о̀идѝч, а̀цѝлук Ру.*

Испред енклитике ово преношење није доследно: *о̀дморѝ се Же, ѝорѝ му ѝовџри Же, реѝи ми Же, о̀йросѝи му Же, о̀џѝц му је Жа, некѝ је Ру, бо̀џи ми Же, Жа, Ру* (поред *бо̀џи ми* и *бо̀џи ми*), *је лѝ је Же, ево̀ ѝи ѝа Же* (у суседним војвођанским говорима последња три примера често се изговарају *бо̀џи ми, је лѝ је* и *ево̀ ѝи ѝа* са акценатском променом вероватно услед емфазе или интонације питања).

Забележио сам и случајеве задржавања " у посл. слогу и кад нема енклитике:

I *до̀сџ Же, сасѝм Ру, о̀џкџд Ру* (етимолошки акценат према одвојеном изговору, упор. Вуково *ко̀јеџџ, ко̀јека̀д, ко̀јека̀д, ко̀јеџџ, ко̀џа̀џџ*).

II *сѝџдѐни Же, шѝекул̀ани Же* поред *сѝџдѐни, шѝекул̀ани* (овакав изговор страних речи са завршетком *-ни* проширен је далеко на север преко границе старе акцентуације).

III *њѐџв Ру, Ре, Пѐџрџв Ру, Ре, ѝосѝџѝн Ру, букџв Ру, расѝџв Ру, цѐрџв Ру, какџв Же, Јакџв Ру, ду̀ка̀ѝ Ру* (поред чешћег изговора већине ових речи с пренесеним акценатом). Ози су примери, којима треба додати и *Мѝџѝн Ру* (в. горе под А), објашњиви аналогијом према другим облицима истих речи. Код присвојних придева одн. заменица постоје и паралелни облици са дугим последњим слогом: чуо сам *њѐџв Же, цѐрџв Ру*.

IV *о̀номџ Же* (поред *о̀номџ, о̀номџ Же*) — овде није искључено да је овакав акценат остао од изговора *о̀номџне* (уп. Решетарово *о̀номџне* у Дубр. и *о̀номџне* у Озрљнићима; уп. с друге стране и мој пример *чѐѝѝр Жа* са ишчезавањем *и* у слогу иза акцента).

Стање у Гочу о овом погледу одговара оное у Же, Жа и Ру. Тамо сам забележио *Мѝлџн, Ѝвџн, зелџн, њѐџв, Пѐџрџв, о̀номџ, номџ, с̀ѝѝѝџн*, затим с дужном *њѐџв, ѝосѝџѝн, номџ, Љ̀џбџв* и с полудугим низлазним *њѐџв, лу̀ка̀в*.

Иако су сви наведени примери објашњиви изузеци, неће бити наодмет напоменути да је у свима " у *зав̀вореном* последњем слогу.

2. Стари ^ у последњем слогу преноси се недоследно. Често исти објекат употребљава обе варијанте на истом примеру (ово важи и за тачке 3 и 4 које следе). Тако сам у Же чуо од једне жене *ѝечѝ* и *ѝечѝ* у размаку од највише пола минута. У Же сам забележио:

ас̀ѝа̀л, ѝа̀њѝр, ѝосџ, ѝѐдесѝѝ, зем̀ље, с̀рамо̀ѝѝ, са дѐџџм, менѝ, њѐџа, о̀на̀ј, о̀нѐ, ѝа̀кѝ, свѐѝџѝ, ѝро̀џа̀ш, ис̀ѝечѝ, сѐџѝ, (они се) веселѝ, (кад се) угѝ, не смѝш, у ѝѝм итд.

— али и:

асіа́л, до́шб, зе́млє, срамдо́шє, мєнє, њєіа́, днѣм, ко́йм, ка́кѣ, сєдѹ, донє:у́, црквєна́, сѣаринскб, свєдо́чим, разѹмѣш, ѣрезна́, сѣја́, коѣрља́, одвєдѹ, здвє́, сѣдо́јѹ, на́ њѣ, с до́шѣм.

У Же се у говору просечно чују три примера изговора по старој акцентуацији (*асіа́л*) на пет примера по новој (*асіа́л*).

У Ру и Жа однос је сличан. Као и у Же, и ту сам запазио да је ово преношење много чешће у вишесложним речима, а и да се ^а боље држи у последњем затвореном него у посл. отв. слогу.

У Ре чуо сам свега два примера старе акцентуације у оваквом положају (*не смє* и *њєіа́*), а у осталим селима ниједан.

3. Стари ^а у средини речи (дакле ни на првом ни на последњем слогу) чува се најбоље. Ево примера из Же:

уддбѣна, чарѣе, кеѣље, марѣму, ѣола́женѣк, врзѣна, Желѣзѣнѣк, Свєшѣдѣмир, шамљана, младожѣња, јелѣче, Бијојра́ду, водениѣце, качамѣка, ѣамѹка, чекѣке, хошкдѣе, Славдѣлюб, орѣи, чеѣшѣри, ѣрендѣљендо́а, цєрдѣво, амѣшан, рођєни (брат), Крисѣдѣе, слободѣије, маѣдро, заѣвдѣри, исѣрдсѣмо, дочѣкау, осѣши, развдѣи, возѣи, волѣо, бријѣду, ѣовдѣру, мајка́ѣи, извєдѣше, укрѣдоше, ѣоѣѣмо (1. л. мн. аор.), брез лѣба, не свѣѣа,

— поред:

извора́ц, Бдѣиѣа, дрѣје, рукѹниѣу, ша́рєни, амѣшѣниѣи, сѣарѣиѣи, жѣвљѣиѣи, вѣскрѣшѣи, ѣѣрау, ѣдишѣује, свѣнуло, ѣрежемо, коѣау, ѣмало, ѣрѣчекѣиѣи, укрѣѹју, не ѣреба, ѹ куѣу.

Бројни однос примера у Же, Жа и Ру је око 5—6 према 1 у корист непренесеног акцента.

У Ре нова акцентуација претеже, а у К, О и М сасвим преовлађује. Ипак нема ниједног места где се не би чули примери чувања ^а или где би они били велика реткост.

Наравно да се и овде, као и у свим другим положајима, иза узлазног акцента често чуза упадљива висина тона. Ово баца извесну светлост и на расуђивање Мазинга, који је при својим испитивањима српског акцента имао и један објекат из Жа.

4. Стари ^а у средини речи чува се најбоље у Железнику:

дєвдо́ѣка, Милдо́ѣка, ѣонедѣљѣнѣк, сѣроѣиѣњѣка, оѣанѣке, уѣодрѣнѣк, ко-кдошѣу, очѣју ми, недѣљѣсѣа, сєљѣчка, уна́коло, недѣљѣно, заѣажу, удѣви, оѣасѣвам, ура́ди, изѣвљаду, уѣашєна, обѣѣємо, наѣрди, раздѣли, доѣаже, сачѣвај, исѣиѣшам, уѣњѣждѣмо, изѣѣеш, незаѣѣмѣено, ѣрезѣја́ше, иско-рѣсѣу, не жу́рим, не ѣасѣмо, на сѹнѣце,

— али и:

вѣрѣнѣе, шѣрѣовѣца, свѣрѣја́ѣка, сѣвѣрѣшено, ѣдо́дѣјѣна, свѣшѣдо́а, ѣијєдно́а, недѣљѣске, за́ради, уѣѣју, чеѣсѣиѣшам, ѣдо́дѣли, ѣдо́лѣбу, уѣажемо, наѣрди, одѣдѣвѣра, бијємо, бијєду, не ра́дѣмо.

Бројни однос у Же је 4:1 у корист старе акцентуације. У Жа он износи 3:2, а у Ру нашао сам 1:1.

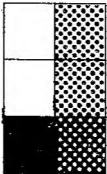
У Ре сам чуо мало примера са задржаним ^а, у О и М врло мало, а у К их уопште нисам чуо.

Као што се види из поређења ових података са онима о ^а у средини речи, старл кратки је у том положају знатно отпорнији но стари

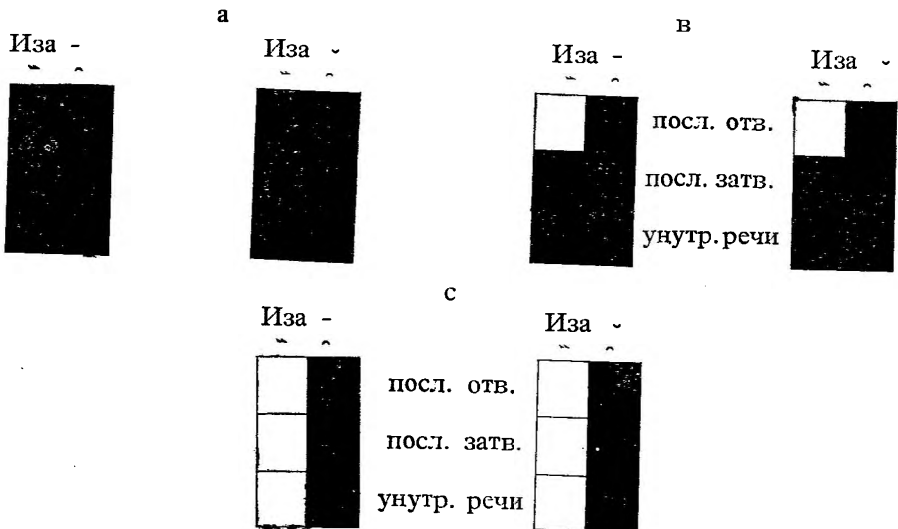
дуги. Ово исто важи и кад се стари акценти налазе иза дугог слога (в. горе под А). То је стање супротно приликама у Решетаровим дијалектима у западним и југозападним крајевима. С друге стране оно сасвим одговара приликама у Гочу, где сам забележио више пута примере као *йѡйѡле*, *чѡнѡвник*, али никад *јѡлечић*, *вѡчера* и сл. Уопште ми се чини да је косовско-ресавски " (кад се изузме његово свакако давно извршено повлачење с последњег слога) отпорнији него ^ . Остављам засад на страну питање да ли је то у вези с природом " у овим крајевима (уп. ниже у одељку „Остале особине акцента”).

Као што се види из свега изложеног, претежно непренесену акцентуацију имају Ру, Же и Жа, претежно пренесену Ре, а у осталим местима нова сасвим превлађује, мада ни у једном месту није чиста.

Шемајски приказ односа у Жа, Же и Ру⁶

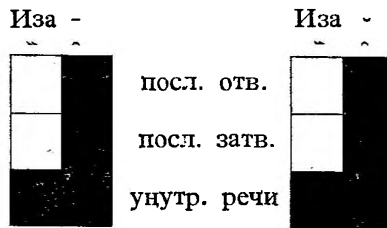
	Иза -		Иза -	
свѡла̇ > свѡла		посл. отв. слог		жеѡ̇ > жеѡна
љѡдѡ̇ > љѡдѡ		посл. затв. слог		овѡ̇ : ѡвѡ
нѡрѡд̇ > нѡрод		унутрашњост речи		живѡт̇ > жѡвѡт
вѡјскѡм̇ > вѡјскѡм				овѡ̇ј : ѡвѡ̇ј
рѡдѡ̇ : рѡдио				лопѡта̇ : лѡпѡта
вѡзѡмо̇ > вѡзѡмо				насѡдѡ̇ : насѡдѡ̇ј

Поређења ради приказујем овако и Решетарове типове акцентуације (Betonung, стр. 12):

⁶ Тамном бојом исцртани квадрати означавају непренесену акцентуацију.

Косовско-ресавско стање имало би, међутим, овај изглед:

Ове шеме с једне стране истичу присну повезаност б. акцентуације са косовско-ресавском, а с друге показују у ком правцу прва одступа од друге.

Судбина " иренесеној с крајњеј слоја на ирејходни крајки

У оваквом случају " се најчешће преноси на кос.-рес. начин, као ":

зѣмља, лѣза, дѣца, сѣло, срѣбро, мѣа (=моја), ђна, кѣња, нѣје, сѣстиру, јѣсу, шѣле Жа, шѣла Жа, јѣдни Ру, жѣни Ру, мѣје Ру, дѣбро Ру, зѣви Ру, јѣдна Ре, дѣшли Ре, ѣдра К, кѣњи О, шѣлу О, — јевѣшндѣа О, сѣрадѣа Жа, кафѣна Жа, срамдѣа К, вреѣдено, сирѣма, иокривѣно К, урѣкли К, саклѣни, ирокѣни;

кѣлем, Мѣлан, чѣвек, нѣвац, ѣчак, иѣиѣи, јѣзик, бѣжиѣ, жѣвоиѣ, дѣкаѣи, иѣѣок Ру, дѣбор Ру, дѣшѣц Ру, лѣнац Ру, кѣуѣс Ру, Сѣѣѣан К, бѣкар К, чѣнак К, сѣѣѣлом Жа, мѣмком Жа, мѣом К, гѣѣѣс, иѣрѣѣс, иѣѣан Жа, дѣѣкан Ре, — качѣмак, Биѣѣѣрад, комѣиѣлук Жа, аѣѣлук Ру, куѣѣѣруз Ру, иѣсѣѣѣдин Жа.

Овакво стање нормално је у свим местима б. говора. У Же, Жа и Ру овакви примери далеко претежу, у О их има нешто мање, али су још увек они најчешћи, а у К и Ре слушао сам различит изговор код разних појединаца и немам јасну слику. Ипак сам и ту забележио највише примера са ".

О релативној старини ове појаве сведочи чињеница да нема примера као *жѣнѣ, *иѣѣока, *дѣѣѣка. То говори да је пренос " са последњег слога и једначне новог акцента са старим " извршено већ у косовско-ресавској заједници. Ако за остале шумадијско-војвођанске говоре може бити сумње, јасно је да је стари екавски живаљ биограчићког говора дошао у нове крајеве са већ завршеним преносом " с последњег слога као ".

Мада се, као што смо видели, у б. говору стари " са претпоследњег слога често преноси на претходни као ', ја нисам забележио ни један једини пример где би се преносио нови " (као *дѣмаѣин > дѣмаѣѣин > дѣмаѣѣѣин). Ово представља позу потврду за објашњење проф. Белића, који износи да пренос акцената у северисточним говорима

није дошао самоникло већ под херцеговачким импулсом и као доказ наводи одсуство двоструког преношења акцента (*Диал. карџа*, стр. 35). Становници ових крајева прихватили су узлазне акценте само тамо где су их могли чути од досељеника са југозапада. Изгледа ми могуће (али не сматрам своју спрему довољном да о том расправљам) да природа интонације у овим крајевима није погодна за самостално преношење старих акцената. Томе у прилог би можда говорила и чињеница да млађи људи не преносе акценте нимало чешће него старији.

Као што је сасвим природно, поред основног преношења " са последњег слога као ", чују се и примери с импортованим ' (в. горе под Б 1). Овакви примери су свуда на територији б. говора ређи него они са ". Ређи су чак и у селима где се иначе " из средине речи обично преноси као '. Значи да се од свих особина ресавске акцентуације ова најбоље држи.

Ту црту проф. Белић (*Сх. језик, Диј., ѿрав. и књ. јез.*, стр. 33) истиче као карактеристичну за београдски говор. У овом погледу, дакле, изговор наше престонице има за подлогу села југозападне околине Београда. С друге стране, претлике у селима југоисточне околине („Бугараша“) утицале су да се у Београду појави тенденција губљења тонских и квантитативних разлика о којој говори Московљевић (*Неколико речи о београдском ѿвору*, Белићева споменица, 1921, стр. 132—140).

У б. селима познато је и тзв. кановачко дуљење ' у ' под истим условима под којима се јавља ' ум. ";

дѳшла, дѳбро, јѳсу, јѳсмо, вѳда, ишли, није Ру, сѳсѳра Ру, лѳена Ру, нѳшла О, сѳлу Ре, зѳмњи Ре, кѳфу Жа, јѳсѳје Жа — изишли, вреиѳено, ѳиѳкло Ре, кѳфѳну Ре.

јѳлек, ѳиѳац, јѳсам, лѳнац, дѳвѳс О, јѳсѳук К — Бијѳѳрад, кукуѳруз.

У свим селима б. говора ово се дуљење не јавља као систем већ скоро изнимно. На тај је начин и ту акцентуација слична београдској како ју је проф. Белић описао (*Сх. јез., Диј. итд.*, стр. 33).

И тамо где га има, ово дуљење није увек потпуно. Могу се чути сви прелазни од ' до ' у овом положају. Тако сам забележио са полудугим узлазним (означавам га са ~):

ѳиѳац, Бијѳѳрад, вѳда, сѳлу, чѳвек Ре, јѳрѳан Ре.

У радном придељу глагола сложених са *ићи* дуљење је обично: *изишло, ѿрѳило, дѳшми, ѿѳшила, нѳшми, изѳшми, ѿрѳшми Жа*. Али је вероватно да је о де дуљење резултат аналогичје према инфинитиву типа *изићи* (о експланзивности ' акцента код облика композита од *ићи* уп. Даничића, *Срѳски акценѳии*, стр. 108).

Насупрот описаним претликама у селима б. говора, у Моштаници је кановачко дуљење нормална појава, ' се јавља у том положају знатно ређе, а " по изузетку.

Узгред напомињем да је неопходан предуслов и кановачког и биограчичког претварања, онак ѿх како се она јављају у говорима, завршено преношење старог " са посл. слога, и ѿвореног и затвореног.

на претпоставку да су облици типа *mācōm* тек сразмерно недавно елиминисани из говора. Карактеристично је да се и у Гочу доследно чува квантитет слогова с којих је пренесен стари $\bar{}$.

Мада се ове дужине обично маркантно изговарају, ипак се оне при непажљивој артикулацији у последњем слогу понекад редуцирају или и сасвим губе:

сидоју, илџиу, игѣ, игу, донѣсу, учу Ру, бѣлѣ Ру, зѣву Ру, донѣсѣ О, иѣчу О, шрчу, ідрѣ Жа, исиѣчѣ Жа, учи Жа, ірѣбѣ Ре, разуму К, — сѣстирѣ (ген.) О, — која К, — остио М, очо Жа, дошо О, — какои, иако Ре;

оим О, крсїим К;

ћуиїи Ру, сѣчу Ру, вучу Ру, обучу М, врше М, — војскѣ Жа, кадивѣ О, — оваца Жа, брѣва Жа, гана, шѣлагѣ, сїварѣ Ру, дрѣа К, покаиїа Ре, — гванѣс К, — свију;

осѣчш Жа, ћуиїим Ру.

Скраћивање је чешће у отвореном него у затвореном слогу. Најјачег корена је ухватило у личним наставцима презента, нарочито у наставку 3. л. мн. -гу (такви примери овде нису наведени, в. о томе поглавље Глаголи, одељак Презент). Нису доследни у чувању дужине ни наставци именичке и придевске промене. Исто то важи и за дужине настале сажимањем (*очо, гванѣс*). С друге стране нема ниједног примера губљења квантитета ван последњег слога. У последњем слогу квантитет се доследно држи у ном. једн. именица м. р. са старим акцен-том на крају (*кѣлач, асиїал*), јер га подржава акцентована дужина у косим падежима (*колѣча, асиїали*). Исто то важи и за случајеве кад слог у сандхију изгуби акценат: *идо шим, на шѣ*. Јасно је да у свим овим односима велику улогу игра апалогѣја. Ова је ситуација слична војвођанским приликама. Тамо се у свим крајевима стопроцентно чува квантитет у примерима као *Буњѣвка, зѣради, сѣљак*, много слабије у пост. затв. слогу у наставцима деклинације и конјугације (*женѣм, дѣбрѣм, чїиїѣм*), а никако у пост. отв. слогу у истим категоријама (*женѣ, дѣвѣ, чїиїѣ*). Наш говор дакле знатно боље чува дужине иза узлазних акцената него већина војвођанских.

2) а) Иза " акцента или кратког неакцентованог слога квантитет се чува ван последњег слога недоследно.

У Ру, Ре, К, О и М чување је релативно добро, мада дужине нису онако маркантне као обично иза узлазних акцената:

Цїїања Ру, Цїїанџиу Ру, Кѣраћѣрѣ Ру, Јаиїџе К, кѣрјаїи К, иѣјаса К, на сїрѣну К, Вѣражѣїна М, Кеїмаровић О, зѣ рѣку К, Буїарчић К, Миљѣковац К;

вилѣма О, књиїама О, њївѣма Ре;

иїиїака К, ідѣїна Ру, сѣдѣва Ру, дѣкаїїа Ру, ідѣѣди Ру, крсїїїна Ру, вѣлѣва Ру, дрѣава Ру, фѣбрїка Ру, Тѣрака Ру, лїсїїа Ру, мѣдѣѣда Ру, чѣїорѣва Ру, иѣсѣма О, чѣнкѣва О, нѣдѣѣа О, ѣкшѣра О, мѣїїѣра К, крѣвѣїна К, сїїдїїа К, скѣїиїїїїна М, дїиїїїїна М;

бѣралїнски Ру, дїїасно О, дусїрїнски О, зїрѣїїне К, кѣрїсно К, нѣмїрна К, — дрѣїїїа М;

дѣнемо Ру, њдѣнемо Ру, сла̀вѣду О, ѡдѣмо О, мѣшемо О, мѹчи́мо се О, скѹва́мо О, ѡкрешѣмо О, чѣка́мо О, ѡма́мо К, лѣнемо Ре, бѣдемо Ре, на́мешѣмо Ре, вѣчѣра́мо Ре, ра̀здово́ймо М;

ѡзмѣша (аор.) Ру;

бѣаше Ру;

ѡра́ли Ру, ѹда́ла О, ѡзнѣла О, — са̀шѣра́на Ру, ѡсѣра́ни К, ѹзѣшо Ре, мѣшѹше М;

мѡѹше Ру;

нѣка́ко Ру, нѣка́ко Ре,

— али у непажљивом изговору честе су и полудужине, па и саме краткоће:

вѣша́на Ру, у а̀ша́ру К, сѣре́ње Ре;

ба̀дња́ка Ру, ѡдѣна Ру, гѣна́ра Ру, крѣвѣ́ша К, крѣсѣ́ша К;

си́шѣшемо О, кѹва́мо О, наса̀ђу́јемо О, ѡсѣга́мо О, са́мелѣмо Ру, нѣ зна́ду Ру, на́мѣлѣмо Рч, ѡдло́ймо К, узѡма́мо К, јѣдемо М, ѡдкри́јемо Ре;

ѡдчѣла Ру.

Скраћивање је најчешће у облицима 1. и 2. л. мн. презента, на које утичу остала лица, где се дужине у последњем слогу губе.

У Жа и Же стање је сасвим друкчије. У великој већини примера тамо нема дужине:

Тикѡмѣ́ра Же, јѹна́че Же, ѡра́чу Же, на́ ѡла́ву Же, ѡбла́ка Же, за бра̀ва́ра Жа, лѣшѣ́ке Жа, ка́са́рне Жа, ма́наси́йру Жа, шѣла́ди Жа;

ѡдѣна Же, девѡ́јака Же, ко̀ши́ља Же, гѣна́ра Жа, Же, јѡ́лѹка Жа, ци́иѣла Жа, ѡла́да Жа, ѡра́ја Жа, ча̀ра́ша Жа, ѡѡна́ка Жа, Ту́ра́ка Жа;

ѡѡсно Же, ѡбла́чно Же;

бѣѡ́мо Жа, ѡза̀шѣ́мо Жа, сѣ́ра́ду се Жа, чѣка́ду Же, ѡромѣ́чемо Же, ѡза̀шѣ́мо Же, ѡѹца́мо Же, ко̀длѣ́мо Же, уфа̀шѣ́ду Же, бѣдѣ́ше Же, мѡдлѣ́мо Же, ѡлѣ́ду Же, ѹби́јѣду Же, лѣне́мо Жа, ѡогмѣ́шемо Жа, ѡза̀шѣ́мо Жа, на́чѣ́шѣмо Жа, ко̀дѡ́мо Жа;

ѹда́ша Же, ѹда́ла Жа, нѣуда́ша Жа;

ѡре́да се Жа, Же.

Далеко су ређи примери с полудужином или с пуном дужином:

ѡва́ра Же, ба̀дња́ком Жа;

Ту́ра́ка Же, девѡ́јака Же, јѡ́лѹка Жа, ѡдѣна Же, ѡра́ја Же, ѡѡжа́ца Же;

ѡренѡвѣ́нѡи Же;

ѡѹца́ду Же, осѣ́шѣмо Же, ѡма́мо Же, скѹѡ́шѣмо Же;

ѹѡѡ́ша Же, за́сѹка Же;

бѡја́ли се Же, за́клѣли Же.

б) У последњем затвореном слогу иза " (или неакцентованог кратког слога) дужина се најчешће губи у свима селима:

*дбичај, идложај, лишај, Желѣзник, идјас, маџастир, Сидѣан, ид-
вран, јагњад, кдрис, мѣсец, облак, у ирад, мајраш Ре, полаженик Ре,
намешијај К, Кумодраж К, багнак К, ийменос М, несвеснос М, дувар
Жа, Зѣмун Жа;*

крдвином, ћерамидом О, силм М;

никим, друтим М, у свачим Жа, нашој Жа;

*не знам, вѣлѣм, бѣтам, умрѣм, оидрѣм, јѣдѣм, скинѣм, ираштим,
изаикѣм К, чујѣм, не знаш М;*

заклан, оидраш Жа (трп. прид.).

Од овог има одступања, и то, како ми се чини, сразмерно више у местима која леже јужније, нарочито у Ру. У Же и К она су ретка, а у Жа, можда случајно, нисам наишао ни на један пример:

*курјаѣ Ру, кѣмѣн Ру, вѣздук М, дувар О, гинар О, Жѣлезник К,
идвор К, багнак Ре;*

никим Ру, свѣким Ру, К, Ре, нѣким Ру;

умрѣм Же, скѣтим Ру.

Мада су све обе дужине објашњиве аналогијом, говор Ру се ту приближава оним сремским говорима који, и сами не баш најдоследније, чувају квантитет у овом положају.

в) Супротно стању у Московљевићевом поцерском говору, а слично стању у већини војвођанских говора, у последњем отвореном слогу иза " (или ~) квантитет се редовно губи:

до икднѣ, са ливадѣ Ру, ко(г) сѣдѣниѣ;

*свѣју О, свѣжѣ (ген. мн.) М, рѣкѣ Ру (ген. мн.), рѣкѣју Ру (ген.
мн.), ирацијѣ Жа (ген. мн.);*

буѣарскѣ Ру, кнежеваѣчкѣ К, четвртдасѣи К, ѣосѣдска К;

миѣђѣ О, илѣиши Ре, слаише Ре, вѣише К, слаиши К, слаби(ј)и;

*ирекачињѣ, не зна, оидше, начињѣ, илѣгау, иѣуишау, бидѣ, сликујѣ,
извдѣ, бријау, укрѣжујѣ, осѣѣву, ирдѣушиу О, биднѣ М, мѣиѣ М, ѣчишѣ
Жа, скѣје К;*

гднѣ, зайлакѣ, ѣоѣинѣ;

зѣискѣ Же, зѣболѣ Же.

Једини изузеци од овог правила јављају се онда кад је дужина заштићена енклитиком:

*набрѣ је Же, вѣлика је брѣѣа Же, вѣдѣ ме је Же, свѣка је кѣѣа К,
вѣише смо научили К, вѣлѣ се Ру, идсиѣ сам Ру, сѣрѣѣѣ се Ру, ѣма и ѣуно
М, скѣиш се Ре, сѣиѣ сам Ре, друѣѣ му је Ре, срѣѣѣ ми О, вѣдѣ сам О,
иравѣ се, смрѣнѣ се.*

Ово у нашем говору не представља систему и изговор *вѣлѣ се* много је обичнији. То је природно, јер се и дужина у претпоследњем

слогу често скраћује (*Турџка*). Ипак је ово дало повода за аналошко стварање секундарних дужина по обрасцу *сййіо : сййіо сам = гао : гао сам*. У Же сам забележио: *брйіа је біла, гао ми је, кўһи је мама, дўіо би імo, маљо се нађе, бйб је дoбар, казала ми је.*

Даљом аналогijом секундарна дужина јавља се и иза узлазних акцената: *біла је Же, билo је М, скoрo је вdz Же, ишлa је Же, ишлe су Же*. Овај изговор, тако типичан за војвођански говор, представља овде редак изузетак.

3) Иза [˘]акцента и иза неакцентоване дужине дуги слогови се скраћују у свим положајима:

грoњакa, Бoсaнaцa К, Рeсникa Жа, — нeмадў, радимо, вaрбaмo, мбрaдў, рўчaдў, ирўчaдў, извaлaдў, нeмадў, уињeждимо, нe радимо, јўримо О, надамо се О, иосeћивaна М;

уйoрник, ионeдeљник, Рeсник, иoслaник О, ирaзник Жа, — иишe М, смeћeш М, иaнийиш, мaрїм, обїћeм, ирeзивљeш О, кўйиш Ру;

їдгїна Ру, кўћa Жа, чaнкoвa Ту, иўшaкa К, eкшaрa О, крaвa, удовицa, рaзликa М, називa М, очїјў, — њeнї (ген. мн.), сїаpї (ген. мн.) Жа, црнe Ру, илўйї, сeдмa, нeдeљска, бaрaлинскї Ру, шумaдгїнскї, сeљaчкa, — наїрdї, радў, ирeћe, дoћe, цaрў, врaшў, идољубў, урадї, обaвeсїў М, ирeлeїї Же — јїйишa, засўкa, најўрї Ру.

Резимирајући можемо констатовати да одржање квантитета иза акцената зависи од следећих околности:

- 1) од квантитета и квалитета акцената који му претходи,
- 2) од квантитета претходног слога,
- 3) од тога да ли је првобитно дуги слог на крају или у унутрашњости речи,
- 4) од тога да ли је тај слог затворен или отворен,
- 5) од морфолошких момената.

Чување дужина иза акцената

1. У Жаркову

иза иза иза иза

посл. отв. слог
посл. затв. слог
унутрашњост речи

2. У Рушњу

Иза

посл. отв.
посл. затв.
унутар речи

Тамнија боја означава чување дужина, бела њихово потпуно губљење, а разни тонови сине боје њихово делимично губљење.

У рубрику „иза [˘]” урачунао сам и дужине иза кратког неакцентованог слога, у рубрику „иза [˘]” и оне иза дугог неакцентованог слога.

ФОНЕТИКА

ВОКАЛИЗАМ

Замена *с̄и* *аро̄* *ѵ*

Као и остали говори шумадијско-војвођанског дијалекта, и б. има екавску основицу с ограниченим бројем речи и категорија где место старог *ѵ* стоји и „каткада из других категорија речи, а каткада под утицајем икавског говора” (проф. Белић, *Српскохрватски језик, Дијалекти* итд. стр. 32).

То су:

- 1) *нисам, није, нису* итд. (тако и у Гочу);
- 2) *с̄иар̄и(ј)и⁷, блажи(ј)и, слаби(ј)и* итд.;
- 3) *д̄ним, добри(х)* итд.;
- 4) *ж̄њни, у чк̄оли* итд. (и у Гочу обично тако);
- 5) *живиши, ӣфришо, мрзили, с̄едила* итд. (изузетака има, в. по-дробније у поглављу Глаголи);
- 6) *Бӣд̄ираг, Бӣо̄ӣр̄ачићи* (на осам км од Теразија Београд се зове Биоград! — овај изговор познат је код старијих људи у свима селима б. говора, а сазнао сам да га има и у Рипњу);
- 7) *видрица* Жа, О;
- 8) *с̄икира, с̄икирче*;
- 9) *ӣн̄издо* Же, М, али и *ӣн̄џдо* Же;
- 10) *д̄и* (< к̄д̄ѣ), али чешће *д̄ѣ*, и редовно *ѵоде, нѵде* итд.; само у М чуо сам једном *ѵѵди*;
- 11) *ид̄сӣјѵ сам Ру*, поред *ид̄се̄јѵ сам Ру, с̄јјало се Ре, с̄јјали* Жа, — уш. у Гочу *сӣјјем, ӣрӣјјем*.

Поред ових икавизама јавља се у свима местима и један пример ијекавштине: *д̄ӣѣше* у вокативу (у осталим падежима редовно *д̄ѣше* и сл.).

С друге стране у дат. и лок. једн. личних заменица имамо и: *мене ӣшебе, себе*.

Префикс *ӣри-* замењује се са *ӣре-*:

ӣрен̄д̄в̄љен̄ѵа, ӣрем̄ѵоао, ӣрел̄ѵи, ӣрек̄ачињу, ӣрѣје (= приђе), *ӣрѣчekaиш, ӣрѣзна, ӣреид̄зи, ӣреид̄га, ӣреид̄шу* Ру, *ӣрѣј̄ѵи* К, *ӣрѣчес* (= причешће) Жа, *ӣрес̄ид̄вимо* Жа, *ӣрѣӣс̄не* М (тако и у Гочу).

Секундарно је и *е* у *на̄м̄ѣр̄нице* Ре.

Икавизама је у овом крају некада било вероватно више. У доба аустријске владавине у првој половини XVIII в. забележена су имена села *Srimstiza* (Сремчица), *Bigaliza* (Бегалица), али *Belli Potock*

⁷ Примере ћу акцентовати онако како сам их чуо, а тамо где сам забележио две или три акценатске варијанте истог примера, узимаћу најтипичнију.

(Бели Поток). Међутим на једној руској карти из почетка XIX в. има Билый Потокъ. Ове податке, наравно, треба примити с резервом због несигурности транскрипције и њиховог малог броја.

Изговор вокала е и о

По изговору ових вокала наш се говор приближава неким војвођанским и косовско-ресавским говорима. Дуго *е* и дуго *о* одликују се нешто напрегнутијом артикулацијом, а обично и затвореношћу:

*ме̑со*⁸, *ле̑й*, *ло̑ј*, *бо̑р*, *ле̑йо*, *сно̑йље*, *се̑ва*, *рбо̑ље*, *се̑дма*, *шо̑*, *но̑ћ*, *земље̑*, *ве̑ј* К, *йос* К, *сре̑ду* К, *же̑дна*, *ше̑с*, *ша̑ко̑*, *ре̑йко* Жа, *йре̑*, *ге̑це* Ре;

рдо̑а, *во̑де*, *сле̑пац*, *зо̑вѣше̑*, *йресе̑ши*, *вре̑ме*, *месец̑и̑*, *оде̑ло*, *изве̑жени*, *йрэд̑емо*, *мл̑еко*, *де̑ше̑* Жа, *ше̑се̑й* О, *је̑мо* Ре;

сло̑вѣнски, *де̑це̑*, *све̑тѣ̑* К, *йрэд̑емо*, *оно̑* О, *во̑де̑*, *мене̑*, *йе̑ши̑не̑с*, *йече̑*, *йде̑*, *ла̑жов̑*, *йрове̑де̑*, *йо̑крене̑* — *за̑кле̑ли*, *гй̑е̑ше̑*.

Затвореност ових вокала није велика и није доследна. Чује се понекад и отвореније *е* и *о*, али и тада изговор задржава напрегнут карактер.

Кратко *о* и *е* под акцентом по правилу су отворени. Разлика у боји између *е* одн. *о* и *е̑* одн. *о̑* упадљива је и много већа него у већини наших дијалеката (изузев косовско-ресавског и војвођанског):

се̑ло, *йдо̑ље*, *йрбо̑*, *чо̑век*, *зе̑лен*, *до̑бар*, *ре̑шѣ̑шо*, *кдо̑ло*, *со̑ба*, *бо̑же*, *ро̑ђе̑ни*, *до̑боро*, *до̑бак*, *кдо̑же*, *се̑дам*, *се̑јем*, *зе̑ш*, *сво̑*, *скдо̑ро*, *се̑јемо*, *до̑но̑се̑*, *йрдо̑мена*, *йрдо̑ш*, *не̑ знам*, *се̑сто̑ру*, *кдо̑иа*, *но̑су*, *сво̑*, *е̑шо* К, *у̑рре̑је* К, *кдо̑в* К, *ше̑сто̑ро* О, *во̑лим* О, *Пе̑йрдо̑в* Ре, *йе̑иела* Ре, *сво̑кар*, *рдо̑ш*, *избе̑лши̑це̑*, *йрове̑де̑*, *йо̑крене̑*, *до̑зо̑ве̑*, *рдо̑шени*, *се̑ла̑к*, *се̑ло*, *йресе̑љен*, *не̑ йр̑ажим*, *де̑це̑*, *мене̑*, *йе̑ши̑не̑с*, *йече̑*, *йрдо̑а̑*, *све̑ше̑* К, *не̑ја̑* ЊЖа, *иво̑згене̑* О, *оно̑* О, *је̑дним* О, *во̑де̑*.

Изговор *е̑* и *о̑* иза акцента најмање је уједначен. Ти се гласови обично редукују и изговарају затвореније:

*бо̑же̑*⁹, *йо̑крене̑*, *сно̑йље̑*, *рбо̑ље̑*, *разно̑се̑*, *кдо̑же̑*, *се̑јем̑*, *се̑ло̑*, *йи̑ши̑е̑ше̑*, *ви̑кне̑ше̑*, *на̑и̑ше̑*, *гй̑е̑ше̑*, *вре̑ме̑*, *ви̑ше̑*, *оде̑ло̑*, *ла̑же̑ш* К, *иво̑згене̑* О, *ка̑же̑*, *йа̑нко̑*, *е̑шо̑*, *ја̑шо̑е̑*.

У пажљивијем изговору боље се чува отвореност *е̑* и *о̑*. Имам утисак да ступањ редукције расте с удаљеношћу од акцента. Забележио сам:

зе̑лен̑, *кдо̑ло̑*, *йа̑ме̑шно̑*, *се̑ло̑*, *йресе̑љен̑*, *ни̑си̑е̑*, *до̑но̑се̑*, *йече̑ се̑*, *у̑рре̑је̑* К, *ше̑сто̑ро̑*.

⁸ Знацима *е̑* и *о̑* обележаваћу *релативну* затвореност односно отвореност изговора.

⁹ Цртицом испод слова означавам затворени изговор редуцираних кратких вокала иза акцента.

Сличне су прилике и код *ѣ* и *ѿ* испред акцента. Изгледа ми да је тада степен редукције ипак слабији:

цедѣља, слейѣрија, — али

ѣрвѣдѣ, донѣсѣ, ѣркунѣ, дроздѣ, ѣремѣравашо, донѣсе, одѣло.

Све ове особине у нашем говору нису тако маркантне као у неким војвођанским и косовско-ресавским говорима. Дифтонгизације коју спомиње Московљевић у Банату, у биограчићком крају нема уопште. Нисам приметио да је овим појавама захваћен и вокал *a*, чија се артикулација у Војводини такође помера.

У степену изражености описаних црта има много неједнакости у б. говору. Ту је, пре свега, неједначеност између села. Учинило ми се да се у Жа, Же и Ру све ово јаче осећа него у другим местима. Даље, ту су индивидуалне варијације. Од неких објеката слушао сам и *ѣ* и *ѣ* много отвореније него код других. Типично напрегнут изговор посматрао сам код неких жена, а код људи га нисам чуо. Постоје и разлике према прилици у којој се говори. Најнапрегнутији изговор слушао сам у свађама, екскламацијама, довикивањима и неусиљеним разговорима, а мање типичан кад је објекат пазио на то шта ће казати преда мном.

Сажимање вокала

је честа појава, али се не врши доследно у свим случајевима:

АА:

сна̄ поред *сна̄а*, *сна̄ја* и редовно *сна̄а̄* (ген. мн.).

АО:

изрѣсӣо, очѿ, ѿѣшӣо, шӣѿ, смѣӣѿ, ѿосѿ, дошѿ, кѣзо, ѿсӣо М, ѿсеко М, наљѿљѿ Жа, зӣѿѿ Ру, бѿѿо се Ру, ѿшӣѿ Ру — поред ређег несажетог *ка̀зао Ру, ра̀ђао Ру, да̀о Же, укр̀ао Же, к̀ао Же*;

за̀ва, уна̀коло, на̀ѣако Жа, Ру, Ре — али и *за̀ва, уна̀доколо, на̀ѿако, на̀а̄ѣако.*

АЕ:

јед̀анѣс, гва̀нѣс, ѿѣӣнѣс — много ређе *ѿѣӣнаѣс, ѿѣӣнаѣс*, али увек *два̀ѣс.*

ЕО:

ѿѿно, д̀но, ѿѿчо, ѿ̀зо Ре, в̀со Ру — али и *ѿ̀зео Ру* и редовно *вол̀ѿо, раз̀ѿдео се.*

УО:

ѿѿѿно, мѣ̀ѿно, али чешће *мѣ̀ѿѿо, ѿѿѿнуо, крѣ̀нуо, с̀нуо, вр̀нуо Ру, ѿѿ̀снуо Ру, мѣ̀ѿуо О.*

Као што се види, за све оге контракције изузев *eo > o* и *uo > o* имамо и такве примере код којих је први вокал био под акцентом.

Судећи по примерима *záva*, *unákoló*, *ná̄yako* наспрам *izrá̄s̄t̄o*, *oč̄o* итд., изгледа да се *ao* у унутрашњости речи сажима у *a*, а само на крају у *o*. Таква је и контракција у речи *káno* (< као оно) — која се додуше у б. крају не употребљава. Интересантна је судбина свезе као где је група *ao* истовремено на крају речи и у њеном првом слогу. Поред ређег као чује се обично *ko*, али у Ру и Ре и *ka*, и то обично у вези *ka* и : *ka* и *Ср̄бин* (= као Србин).

Испадање вокала

Слаба артикулација вокала ван акцента доводи врло често али необавезно до њихове редукције и испадања:

g' *ú̄mrem*, *g'* *ðre*, *g'* *ž̄hesh*, *g'* *iḡemo*, *g'* *okusi* М, *g'* *imau*, *g'* *iḡē*, *g'* *uȳā̄l̄ishi* М;

da *i'* *ž̄bījesh* Ру, *da* *i'* *uḡavi*;

da *s'* *ur̄adi*;

ch̄ch'-*Ívina* Ру;

uchi божйћа (у свима селима предл. *uochi* > *uchi*);

nek' *íma* Ру, *nek'* *bīde* Ру;

ig' *don̄esi* О, *rad̄t̄še*, *íom̄aj'it̄e*, *g'ž̄jt̄še* (али *oíros̄īj̄it̄še* и *zam̄o-l̄it̄še*);

ch̄it̄ir О, *ch̄it̄ir* Же;

kd̄lko;

g'ob̄hesh, *vūhu* (поред *g'oh̄i* *hesh* и сл.);

neh' *da* *káje* Ру (овде је знаком *h̄* по невољи обележено једно врло меко импозивно *g*), *ne* *moj* *g'* *ž̄hesh*, *m̄di* *író̄ju* *da* *jēdesh*, *ne* *m̄di* *it̄o* *it̄ak̄o*, *z̄d* *it̄it̄a* *it̄*;

aj̄it̄! (= хајде);

vīdla;

íosl', *íos'nake* (= после);

it̄it̄' *it̄ak̄o* Ру;

gok *n̄is* *it̄d̄cheli*.

У скоро свима овим случајевима испадају вокали који су кратки не само у б. говору већ и у књижевном језику.

КОНСОНАНТИЗАМ

Консонант *x*

Овај глас у нашем говору није сачуван и најчешће испада:

aj̄de, *il̄ad̄e*, *ðhe*, *ek̄it̄ara* О, *aj̄ka* К;

lēbaic̄, *lav̄ovina*, *rá̄nit̄it̄i*, *it̄it̄o*, *h̄ála* (= хтела);

*сна̄а, сна̄, сна̄е Жа, сна̄о О, сна̄у, сна̄а Ру, сн̄ира̄о̄ша, ме̄ана, о см̄а, зай̄шале, кра̄, на вр̄у Жа, Вла̄иње, ма̄ом К, про̄ује М, одомо Ре, на̄д-
бимо Ре, по̄ймо К, ост̄а̄домо;*

*сир̄ома, ома (= одмах), дв̄и сн̄арӣ і̄дгана (ген. мн.), і̄ла̄ӣио и
(ген. мн.), м̄ла̄д̄и (ген. мн.), вр̄, ј̄до Ру, о̄до Ру, го̄шо О.*

Интервокално *x* често је замењено гласом *j* у познатим примерима:
*сна̄ја, ч̄дје, Мӣја̄ло, сна̄јом К, сн̄р̄е̄ју О, ор̄ја (ген. ј.), дра̄ја
(ген. мн.), ор̄ја̄е, па према томе у Же и аналошко дра̄ј, затим ор̄ја̄ем,
па ор̄аи, ор̄аима где се *j* испред и не чује — али с друге стране у О *драсе*.*

Наравно, иза *у* се уместо некадашњег *x* јавља *в*:

ӯво, м̄ува, б̄ува, р̄уво, сӯв Ру, і̄лӯв Ру, ко̄жӯве Жа.

У речима унесеним из школе, цркве или вароши, *x* бива замењено са *к*:

*кра̄бар, Крӣст̄ос, св̄ет̄ӣо̄і̄ дӯка, от і̄л̄ека, Мӣка̄јло, Тик̄о̄мир, вр̄-
к̄овна Ре, ва̄здӯк М, сир̄ома̄ка, сир̄ома̄ку К; у О и К чуо сам и ном. мн.
сир̄ома̄ци, али (опет у К) и сир̄ома̄си.*

Сасвим малобројни примери са *x*: *ха̄л̄ӣну, Мӣха̄јло* — а и то само код писменијих сељака — представљају свакако најновији нанос из књижевног језика.

Консонант̄ӣ ф

Уместо овог гласа изговара се *в*:

*к̄два, ћ̄увӣе, вӯрӯну, вӣно, ва̄рбамо, вӣакер, вр̄ӣшко, ов̄ӣцӣр, за-
ш̄ра̄вљено, од ка̄д̄иве О, с̄в̄ера М, ва̄милӣје М, у ва̄брики М.*

Сугласник *в* изговара се и на месту старије групе *xв*:

ва̄ла, св̄а̄ћа, ув̄дӣи Ру.

Наравно, и ту се јавља новији нанос са *ф*: *ни фил̄ера М, ф̄а̄мло М, фӯрӯну Жа* итд. Елиминација *ф* много је мање темељита него уклањање *x*. Она у великој мери зависи од социјалне средине и датума уласка речи у језик.

Консонант̄ӣ ј

Има нормалан изговор, као јаче или слабије *ј*. Тако треба читати знак *ј* у свима мојим примерима.

Испред *и* обично, а испред *е* често, *ј* се не чује:

Га̄ӣћу, мо̄йм, ор̄аи — слӣкуе, і̄зуеи — али и ӣӣјемо Жа, і̄ред̄ја̄е Жа.

У примерима *чӯвау, ӣр̄ау* и сл. нестанак *ј* може се објаснити морфолошки. То, изгледа, важи и за примере *м̄да Же, м̄да Ре, О, м̄о о̄ша̄ц К, Жа, О, і̄в̄да Ру, м̄ду Ру, і̄в̄дом Ру — дв̄да Ре, К* — можда према облицима *мои, і̄вои, моє* и сл., јер се иначе *ј* држи између беларних вокала: *кӯјӯју, га̄ју, укр̄а̄јӯју.*

Обично се чује слабо *i* на прелазу између *и* и следећег вокала:
Биџдџрад, раџиџо.

Консонанти *ћ* и *ђ*

Изговарају се нормално. Нисам нашао ниједног објекта који би их бркао са *ч* и *џ*. У К чуо сам пример *џдџоје*.

Групе *иш*, *џи* и *си*

Групе *иш* и *џи* упрошћавају се испадањем првог консонанта:
џрачџи Же, Ру, М, џрачџа Же (= крмача са сасвим младим „прачићима”), *кочџице* (дем. имен. коска), *рочџи* (дем. имен. рог), *орџиџи Жа, О, Же, Ру, џџиџи Же, О, џџиџе* или *џџе Же, О, крџиџице, џџеће О;*

мираџиџка Же, мираџиџка Жа, Же.

Вероватно треба прикључити овој групи и пример *џослџице Же, Ре.*

Слична је судбина и групе *си*: *џраџи М, К, Ру, џраџе Жа, џраџиџу Жа, К* (за глаголе сложене с префиксом из-, раз- без-, уз- нисам нашао примере).

Овакав изговор је доследно спроведен у свима нашим селима. Ретки изузеци као *Влаџице Ру, даџиџурине О* или су импорт или су нове творевине. Од једног друга бригадира у Железнику, родом из Селевца у источном делу Шумадије, сазнао сам да се и тамо говори *џрачџиџи*.

У Гочу се група *иш* замењује са *кч* (*крџкчиџа, кайкчиџ, кожџкче, кџкчиџа, дваџкчиџ* = новац од 20 пара), али се ум. *џи* изговара *џ* као у б. говору у примеру *мираџиџка* (других примера немам). Реч *џра(с)џи* није у употреби, а других примера са *си* нисам чуо.

Асимилација и дисимилација консонанта и сличне њојаве

МТ > НТ *џанџим, џанџџџва.*

ВН > МН *џамно, џамнаџи Ру.*

СЂ > ПЂ *и џџм Жа, и џџме О, и џџм Ру*

ЗЂ > ЖЂ *џж џџ.*

МЉ > МЂ *зџмџу М, К, О, зџмџанџе Ре, зџмџе Ру, Рџмџани Ру* — али у Же *зџмџа, зџмџџ.*

ПС > ПЦ *џџџе Же, џџџво М, али џџџ.*

ШК > ЧК *џџџла Же, Жа, М.*

МЛ > МН *мџаџи О, мџаџи О, М, мџеко М, мџџџџ М* — али у Жа, Же, Ру *мџаџ, мџеко* и чак дисимилација МН > МЛ: *мџџџ Же, Ру.*

ЊЧ > НЧ *сџнџе К, Же.*

Реч *дшшар* изговара се редовно тако (насупротив косовско-ресавском: *дсшар* у Гочу и код Љ. Стојановића, *Archiv f. sl. Ph.* XXV, стр. 216).

Дисимилација се огледа и у изговору *клакер* и *лакер* (= *Kracherl*; једна средовечна жена у Же ми је објашњавала како бабе у селу погрешно говоре па уместо *клакер* кажу *лакер*).

Замена *й* у *к* у *секшѐмбар* Же заснива се на сличности са *окшѐмбар*, а подржана је моментом акустичке сличности поменутих сугласника.

Умешање консонанања

сшѐл, *сшѐл* Же (према осталим падежима);

окшѐмбар (према *сешшѐмбар* и др.);

йрãндега Же, Ру;

и *јѐшѐи* (протетичко *ј* у хијатусу);

бршшар Ру;

йѐрцов Ру, Же;

йрѐздршшѐ Же вероватно народном етимологијом према *йрозор*.

Исхадање консонанања

Врло су честа:

1) У додиру речи:

експлозивни дентал испред африкате:

ка њеш Же, *са њемо* Же;

експлозивни дентал испред фриг. дентала:

йѐ сшѐшина, *шришѐу сам ља*, *де љѐ су йрãжили*, *о срамѐшѐ*, *о сшѐда*, *о свѐкра*, *о смѐа*, *ка си бѐла*, *ка се исшѐшаш*, *ко сшѐнице*, *йѐ снаѐ* Ру, *де љѐ сшѐне* Ру, *йоре шкѐле* Ру;

йѐ шес, *дѐве жѐнѐ*, *о жѐра* Ру.

2) У додиру префикса и основе:

експлозивни дентал испред фриг. дентала:

осѐчи, *осѐчѐмо*, *озѐвала се*, *йрѐседник*, *ѐсеко* М, *йосѐшѐим* Ре (= подсетим).

3) На почетку речи:

експлозивни испред другог експлозивног или африкате:

њѐри, *чѐла*, *цѐје*, *дѐ* (али *нѐде*, *йѐде*), *деѐд*, *йѐшѐа*, *канѐца* Ру — али и *шкѐши*, *шкѐм* свуда.

4) У унутрашњости речи:

експлозивни дентал:

в̄иш, в̄ише, дв̄аес, т̄ириес, че̄ирес, ђма;

експлозивни као први елемент консонантске групе:

*зб̄д ш̄иша, Алџсандар;*лабијал *v*:*ђге, чђек у индивидуалном изговору.*

5) На крају речи:

експлозивни дентал иза фрикативног дентала:

ӣе̄с, дв̄ан̄е̄с, ӣе̄тӣна̄е̄с, дв̄а̄е̄с, че̄ӣре̄с, ӣђс, ма̄с, ӣлӯӣо̄с, кђрис, не-с̄ӣос̄ђно̄с О, ча̄с М, ӣйс̄мен̄ос М, не̄с̄вес̄но̄с М, ӣла̄с К, уна̄кр̄с К, ра̄с Ру, ӣрђс Ру, бр̄е̄с Ру, кђс Ру.

У групама *сл* и *дн* обично долази до редукције *л* одн. *г* : *јђна, б̄ӣђне, мӣс̄ди, ӣђс̄де, а* ређе се *г* или *л* уопште не чује: *бине, ӣђс̄наке* у изговору појединаца.

МОРФОЛОГИЈА

ИМЕНИЦЕ

Именичка деklinација потпуно је у духу најмлађих новоштокавских говора. Дат., инстр. и лок. мн. имају редовно наставак *-ма* : *на кђлима, за вра̄шима, на ле̄ђима, на њ̄ӣвама* итд.

Ген. множине има редовно *-а* тамо где се не јављају *-ӣ, -ӯ* или *-ӣјӯ* (или *-ӣјӯ* према дужини наст. *-ӣ*; в. Московљевић, *Аки. сис̄тем ӣоц. ђвора*, стр. 32).

Наст. *-ӣ* у ген. мн. није ређи него у књижевном језику, али ни много чешћи:

ӣӯш̄ӣ, мр̄ав̄ӣ, зӯбӣ, са̄ӣш̄ӣ, арӣ Ре, месе̄цӣ, јекс̄ерӣ Жа, р̄е̄дӣ Ру,
— али *бра̄ва̄, кома̄да̄, мӣнӯтӣа̄;*

ба̄нки — али *вр̄сӣа̄* (ова два примера за ж. род сасвим су недо-вољна).

Наставак *-у* донекле је потиснут наставком *-ӣју* који је распрострањен шире него у књиж. јез.:

слӯту Же, р̄ђку Ру, али

— *но̄ӣју Жа, рук̄ӣју Ру, м̄ӣшӣју Же, мӣш̄ӣју Ру, ӣра̄цӣју К, ӣра̄цӣју Жа* (ген. мн. имен. *ӣр̄цӣ* = прасци) поред књижевног *-ӣју* у *очӣју Ру, ђчӣју М, О, Же, нок̄ӣју Же, ӣрс̄ӣју Же, ва̄ш̄ӣју Же, кос̄ӣју Же, кок̄ӣју К, кос̄ӣју Жа.*

Чешћа употреба наставка *-ӣју* је позната и у говору Гоча: *мӣш̄ӣју, ћер̄ӣју.*

Окамењени стари акузатив *-i-* осн. у прилошком изразу *у њоси* одржава се у б. говору (у Гочу исто).

Именице средњеї рога

Проширење основе чешће је него у књижевном језику:

зрнеїа Же, Ру, О, дкеїа Же, Ру, дкеїом Же.

У Гочу је слично стање: *слдвеша, њоведешу.*

О инстр. јд. в. горе.

Облик *їдвешу* у служби ген. мн. жив је и у овом говору.

Именице женскої рога на -а

Дејством аналогіје изгубљена је друга палатализација у дат. и лок. ј. именица на *-ка* и *-їа*:

мајки Же, Жа (bis), у војски Же, Жа, Ру (ter), у фиоки Же, у вабрики Жа, М.

їо жешу, у књиїи, у задруїи, у брїїи Ру, на ндїи Ру, њо њруїи К.

Изгледа да код именица на *-ка* ово није доследно спроведено: *сїдци К, на руци Жа (bis), у руци Ру, руци Же (дат. јд.).*

Наставак *-ше* у вок. ј. нисам чуо: *Мїлци Же, Ру, — њїци ласїдвїци Же, друїарїци Же, девојчїци Же.*

Именица *їїїац* је мушког рода: *на њїїац Же, О, маїи њїїац Же.*

Именице женскої рога на консонанїи

На више места чуо сам ном. *мїс Же, Ру* уз ген. *мїсли.*

У инструменталу ове именице имају наст. *-ом*:

крвлом, сдлом, маїином Же, Ру, сївваром.

Именица *варош* може бити и мушког рода: *у варошу Же, из вароша Ру, маїи варош.*

Акцентнаї именица

По себи се разуме да нисам био у могућности да чиним опсежнија проучавања акцента појединих речи и облика. Ипак ћу саопштити неке карактеристичне примере које сам чуо по више пута:

Урбошевић Же, Ру, Сивејановић Же, Злаијановић Же, Оиђановић Жа, Дамњановић К, Кузмјановић М, али Рисијановић К (породица до-сељена у прошлом веку из Босне);

вѣ Же, на вѣу Жа;

кдњима Же, О;

свајтовима Жа, деверима Жа;

Јован Жа, Јована Же, по свейим Јовану Ру, поред обичнијег Јо-ван, Јована Же;

судѡва Ру, динѡра ген. мн. Же, М, Ру;

йѡрѡв Же;

(винѡтраг К ном. ј.:) виноѡради ном. мн. К, О, Ру, Жа, Же, вино-ѡраде ак. мн. О;

Бѡѡтраг Ру, К (поред чешћег Бѡѡтраг, Бѡѡтраг);

Славдљуб Же, Свейдмир Же, Тикдмир Же;

брѡа ном. мн. Же (брѡа ген. мн. Же);

йрдлеће Же, М;

славѡма Же, на књийѡма О, вилѡма О, њивѡма Ре;

чкѡла Же поред (обично код писменијих) чкѡла, шкѡла;

Буѡјарска Же, Ру (Буѡјарска никад);

илуѡс Же, несѡсѡбѡс Же.

ЗАМЕНИЦЕ

Личне заменице

У Железнику сам чуо ове облике:

1. л.: Једн.: јѡ

менѣ (мѣнѣ) — ме

менѣ (мѣнѣ) — ми

менѣ (мѣнѣ) — ме

мног

о менѣ (о мѣнѣ)

Мн.: мѡ

нѡс

нѡма — нам

нѡс — нас

нѡма

о нѡма

2. л.: Једн.: ѡѡ

ѡѡбѣ (ѡѡбѣ) — ѡѡ

ѡѡбѣ (ѡѡбѣ) — ѡѡ

ѡѡбѣ (ѡѡбѣ) — ѡѡ

ѡѡбѡм

о ѡѡбѣ (о ѡѡбѣ)

Мн.: вѡ

вѡс

вѡма — вам

вѡс — вас

вѡма

о вѡма

3. л.: м. и с. р. ѡн, ѡно (ѡно)

њѡѡ (њѡѡ) — ѡѡ

њѡмѡ (њѡмѡ) — му

њѡѡ (њѡѡ) — ѡѡ

њѡм (њѡме)

о њѡм (о њѡме)

ѡни (ѡни), ѡна (ѡна)

ж. р. ѡна (ѡна)

њѡ — је

њѡј (њѡјзи)

њѡ — је

њѡм (њѡме)

о њѡј (о њѡјзи)

ѡне (ѡне)

њѝ — и
 њѝма — им
 њѝ — и
 њѝма
 о њѝма

њѝ — и
 њѝма — им
 њѝ — и
 њѝма
 о њѝма

За сва лица: ген. *себѣ* (*сѣбѣ*), *гаѝ.* *себѣ* (*сѣбѣ*), ак. *себѣ* (*сѣбѣ*) — *се*, инстр. *сѣбом*, лок. *себѣ* (*сѣбѣ*).

Важно је истаћи да завршно *-и* у дат. - лок. *мен*, *ѝеб*, *себ* нисам чуо ни у једном селу. Облици на *-е* овде су вероватно у вези са косовско-ресавским стањем, или, друкчије речено, они су овде прост екавизам. Ови облици постоје, додуше, у многим ијекавским говорима, али они шумедијско-сремски говори код којих је утицај динарске струје јачи, имају редовно *-и*.

Дужина крајњег вокала у облицима *менѣ*, *ѝебѣ*, *себѣ*, *њѝѝа*, *њѝмѝ* (одн. *мѝнѣ* итд.) у свима падежима чува се у Железнику доследно. Та дужина постоји у ген. и ак. у читавом низу говора. Поменућу само поцерски (Московљевић, *Акц. сисѝем* 48), пљеваљски (Ружичић, *Акц. сисѝем ѝлев. ѝвора*, Срп. диј. зб. III, стр. 147) и ужички (в. Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, 318). У нашем говору се та дужина распростраила и на датив и локатив, свакако подстакнута једнакошћу облика *мене*, *ѝебе*, *себе*.

У Жа, К и Ре сусретао сам само облике са дужином.

У О последњи слог може бити и дуг и кратак, али је интересно да сам свега једном чуо *њѝму*, мада би такав акценат требало очекивати ум. *њѝму* у овом месту где иначе ум. *у* претпоследњем слогу пред кратким стоји *"*.

У М је стање слично. Тамо дужине уопште нисам чуо, али сам слушао само *у мѝне*, *ѝѝебе*, а само једном *у њѝѝа*, иако је у овом селу кановачко дуљење *у* *'* уобичајено.

У Ру сам затекао шарњу слику. Поред примера као *мѝнѣ*, *њѝѝа*, *њѝмѝ*, чуо сам свега једном *мѝне*, али често *мѝне*, *ѝѝебе*, *њѝѝа*, *њѝму*. Чуо сам даље од једне осамдесетогодишње старице изговор са непренесеним *"* који подржава партикула: *мѝнѝна*, *ѝебѝна* у дат. Ови примери наводе на претпоставку да ни у облицима *мѝне*, *ѝѝебе* (уколико се они овде чују), немамо посла с првобитним *"* на првом слогу, већ је тај акценат добивен косовско-ресавским преношењем *мѝнѝ > мѝне*.

Значајно је да су, насупрот стању на многим другим местима, акценти ген.-ак. и дат.-лок. свуда међу собом једнаки и, тамо где варирају, варирају заједно.

У Ру сам поред *њѝѝѝи* чуо и *њѝѝѝи*, а у Жа и К само ово друго.

У Ру сам забележио *њѝмѝ* с дужином.

Ненаглашено *јѝј* (можда и случајно) нисам чуо, а за ненаглашено *јѝ* уверио сам се да га нема.

Једначење гаѝ., инстр. и лок. *јѝ. мушкоѝ и средњеѝ рода*

Све придевске заменице и сви придеви имају у дат. и лок. једине м. и ср. рода облике на *-им*, тј. једнаке с инстр. једине:

ӣо је н̄ашим с̄ӣаријим народу ч̄удо Же, м̄о̄им М̄им(ј)и Же, н̄к̄им Б̄оки Ру, к̄ако се к̄о̄им м̄о̄мку до̄ӣадне К, д̄ао сам ӣим и ӣим О, окр̄ену М̄ачковим К̄амену Же;

— *д̄обр̄им д̄е̄ӣе̄иу Же;*

— *на д̄р̄ӯтим св̄е̄ӣу Ре, у о̄н̄им р̄а̄ӣу О, ӣо св̄е̄ӣим Јов̄ану Ру;*

у о̄н̄им в̄д̄у Же, у д̄р̄ӯтим с̄ѣлу М, на о̄в̄им ж̄ӣӣу Ру, у н̄ашим с̄ѣлу К, на ӣим Жа, ӣд̄ ӣим Ру, н̄исам у ӣим кр̄ив Же.

Код заменице *сав* нисам констатовао ове облике, а ни какве друге уместо њих.

Ово једначење захватило је и локатив именичких заменица *ко* и *ӣӣа*:

о̄ ч̄им ӣр̄ича̄ӣе К, ӣо ч̄им Же (у К сам чуо и једно непоуздано о ч̄ѣму), о̄ к̄им ӣдвор̄иш (bis) К.

У дат. ј. нисам нашао сигурних примера ове врсте; чуо сам на-против *к̄ом̄е К, О, к̄дм у К и ч̄ѣм̄у К.*

Код заменица сложених са *ко* и *ӣӣа* јавља се *-им* и у дативу и у локативу:

н̄ӣк̄им н̄ӣӣӣа Ру, н̄ӣко н̄ӣким Жа, св̄а̄к̄им ск̄ӣда к̄а̄иу Ру, н̄ѣким ӣдо̄мо̄ӣне К, н̄ѣким б̄ӣде и в̄а̄јда Ре, н̄ѣким д̄а̄ј̄у д̄а̄ћу К, д̄о̄ш̄ѣро н̄ѣким д̄р̄ва Же, у н̄ѣчим Же, у св̄а̄чим Жа, о кој̄еч̄им О.

Два примера дат. на *-ом(е)*: *н̄ӣкоме К и н̄ѣком Ре* можда су резултат утицаја књижевног језика.

Код личне заменице 3. лица *-им* се такође јавља у лок., а нема га у дативу (в. горе).

У кисиндском говору (в. опис проф. Милетића у св. VII Годишњака Задужбине С. и В. Стојановића, стр. 25) *-им* се јавља у локативу свуда где га и код нас има, али у дативу га нема код придева (по наводу писца), а међу примерима за дат. нисам нашао ни *њим*, ни *чим*, ни *ким*.

У Гочу је ресавско *-ем* захватило придезе и придевске заменице, али га код *он*, *ко* и *ӣӣа* нисам чуо. Датив гласи *њѣму, ком̄е* и *ч̄ѣму*, лок. *њим, к̄им* и *ч̄им*, вероватно под утицајем оближњег шумадијског говора (уосталом, о овим облицима на том терену тешко је пресудити док се не сазна више о њиховом географском простирању).

И у географски блиским говорима који не знају за ово једначење наведене заменице имају у дат. (а понекад и у лок.) *-у* или *-е* на крају, свакако зато што је на том вокалу био стари акценат. Тако у поцерском има *к̄ом̄е, ч̄ѣму, св̄ѣму*, док код осталих заменица и код придева имамо или паралелну употребу типова *д̄обр̄оме* и *д̄обр̄им* или искључиво *м̄о̄јѣм* и сл.

Јасно је да је наст. *-им* продро само тамо где није било никаквог самогласника иза *м*. Отуда је он чешћи у лок., где по етимологији иза *м* не долази ништа, него у дативу (уп. и стсл. *ѣмоу* : *о њѣмь, довр̄оуѣмоу: довр̄ѣӣемь*). Отуда је *-им* ређе код заменица *ко* и *ӣӣа* него код оних које су сложене с *ко* и *ӣӣа*. У Војводини се обично каже у дат. *к̄оме*

(никад *ком*) и *неком* (пored *некоме*), а у Гочу *комѐ*, *некем*. Ово је нова потврда тезе проф. Белића¹⁰, који износи да је *-им* на овом терену укрштених дијалеката резултат икавске замене *e* у већ створеном косовско-ресавском систему облика. Решетар у студији *Der štokavische Dialekt*¹¹, која је изашла *после* поменутог Белићевог рада, објашњава једначење аналогijом према већ изједначеним плуралским падежима. Али тада би била потпуно захваћена и заменица *он* која исто има једнака три падежа у множини (*њима*). Или можда не би била захваћена, јер *њима* није фонетски једнако са *њим* (наспрот *и њим* и у једнини и у множини), — али онда би и лок. *њем* остао нетакнут. Исто важи и за заменице *ко* и *шта*. Оне би остале недирнуте јер немају плурала, или би аналогijом према осталим заменицама добиле *-им* и у дат. и у лок. Могло би се помислити да је ове три заменице чувала њихова синтаксичка употреба. Оне се скоро никад не употребљавају уз придеве или друге заменице и то би могло укочити аналогiju. Али опет нам смета локатив!

Аналогија која је уместо *кѓм* довела *кѓм* и уместо *њѓм* поставила *њѓм* (и *њѓме*, и *њѓмѐ*!) не би се зауставила пред тако ситним препрекама као што су покретно *e* и *y*. Та она је и поскидала и понамештала сва та *a*, *e* и *y* у заменичким и придевским облицима. То исто важи и за акценат. Аналогija је на много места испревртала акценте оваквих заменица, па би могла и *чѓмѓ* заменити са *чѓм*. Јасно је да аналогija није то учинила зато што је није ни било. А можда је и логично да је није било. У говору простог народа ретко се срећу падежи једнине и множине једни крај других („*добрим човеку и њејовим црним коњима*”).

Али нису то све тешкоће. Шта ћемо с кикиндским *ѓо сѓѓрим обичају* кад тамо плуралски падежи уопште нису изједначени (*ѓи ѓѓѓи кѓѓѓи*)? А и у другим војвођанским говорима владају исте прилике. Тамо где се каже у *Новим Саду*, каже се и у *Сремски Карловци*.

Све ове тешкоће отпадају код објашњења проф. Белића. Процес који он претпоставља има у ствари два дела. Први је нешто најприродније на свету: једначење (у косовско-ресавском) наставака тврђих и меких основа у појединим падежима уз отпадање покретног *-у* тамо где оно није било под акценатом. О овоме не може бити спора — сами ресавски говори су живи доказ за то. Други део је „ултраикавска” замена *e* са *и* у облицима који су већ изједначени у ресавским. А и то је нешто сасвим нормално у овим крајевима где су тако чести ултраекавизми типа *ѓрѓзнаѓѓи*, *кѓлеба* итд. Објашњењу проф. Белића нимало не смета заустављање процеса пред акценатованим *-у* и *-е* у *коме*, *чѓму* и *њѓму*. Оно што он претпоставља и није обична аналогija. То, наравно, није ни права фонетска промена, али је ипак нека врста неорганске фонетске супституције. Ту ум. *-ем* долази *-им*, али се са *-оме* и *-ѓму* не догађа ништа.

¹⁰ *Диал. карѓа*, стр. 38.

¹¹ Стр. 182.

Решетарова формула: „Den Anstoß zu dieser Ausgleichung gab (im Serbokroatischen) wohl der Umstand, daß die entsprechenden drei Kasus im Pluralis ebenfalls eine Endung -im haben“ не држи се ни иначе. Она не може да објасни Даничићеве примере из XIII, XIV и XV в.¹², дакле из доба док се три плураљска падежа нису била изједначила на -им. Даничић сам те примере објашњава код придева као облике локатива неких основа сложене придевске деклинације. Дакле почившиимъ < почивъшиимъ, и аналошки часнимъ итд. Код заменица Даничић само наводи примере констатујући једнакост инстр. и лок. и не објашњава ништа. У вези с тим ја бих напоменуо да у историји нашег језика има и иначе преношења наставака мекких основа на тврде и узајамних утицаја облика придевске и заменичке промене.

Један део Даничићевих примера можда је већ у вези са зачетком шумадијско-сремског говора. Ту би дошао облик почившиимъ у лок. у једној повељи деспота Ђурђа, писаној у Некудиму, на терену шумадијског говора, 1428. год. (*Monumenta Serbica* 354), што спомиње и Пера Ђорђевић у чланку *Einiges über die Kanonimundart im Königreich Serbien*, Archiv f. sl. Ph. XVI, стр. 137. Исто важи и за примере на књи местъ и ни на чимъ (M. S. 518), које сам нашао у писму сина Ђурђевог слепог Стефана Бранковића 1476. год. У то време Стефан је живео у Фуруланији, али је остали део породице Бранковића живео у Војводини и вероватно је да је писар био из те покрајине или из северне Србије, последње области у којој су се Бранковићи држали пре коначне пропасти њихове државе. У писму има низ екавизама (дечницъ, видех, преге прехогю, време итд.), па и типичних ресавизама: ѝ велике волести, ѝ сѣмни — али се јавља и облик мени. Свакако сигурније спада овамо пример (додуше, не више Даничићев) на чим из год. 1686. у протоколу срп. прав. цркве и општине у Коморану (Гласник Српског ученог друштва, књ. 67, стр. 250).

Наравно да су и ови примери необјашњиви Решетаровим импулсом који је дала једнакост множинских облика на -им (и коморански протокол има оу ситани новаца).

Остају још малобројни примери самог Решетара (*Der štok. Dial.* 182): *tím dǔbrim čovjeku* Бјеловар, *svǔjime Ćcu* Вировитица „usw.“ Ради анализе ових примера било би потребно много веће знање о говорима северо-западне Славоније и суседних крајева него што га ја имам. Зато ћу се задовољити узгредном напоменом да је и то област укрштања дијалеката, и то (кајкавског) екавског и (штокавских) икавских и јекавских говора. С једне стране неки оближњи кајкавски говори¹³ имају не само инстр. тем и лок. својем него и аналошки инстр. тојет. С друге стране, поменути штокавски говори имају -im и у инстр. тим и у инстр. тојим. Али ако се Решетарови примери и не би могли објаснити онако како је проф. Белић протумачио стање у шумадијско-сремском говору, то још ујек ништа не значи. Они су сувише малобројни и мало значајни да би могли утицати на општу слику.

¹² *Историја облика*, Београд 1874, стр. 180, 183.

¹³ Вирје, испор. Fr. Fancev, Archiv XXIX, стр. 370.

Остало о заменицама

Б. говор не познаје једначење дат. и лок. једине према инстр. у женском роду. Увек се каже *добрѡј жѣни* и сл.

Заменица *ко* има ген. *коїа* (*коїа*), а датив је већ споменут (стр. 40—41). У Жа и К чуо сам више пута *кѡј зна, кѡј ја зна* (тако и у Гочу).

Заменица *сѡв* кад значи *опис* иде по промени тврних основа: *свѡ, свѡї* (дат. и лок. нисам чуо). Али *свѡ* (= *опис*) остало је: *Тѡ је свѡ*. Ген. мн. ове заменице гласи *свију* Же, Ру, *свију* О.

Присвојне заменице III л. гласе *нѡїѡв* (*нѡїѡв, нѡїѡв*), *нѣн* и *нѣн*.

Генитив демонстративних заменица јавља се и по заменичкој и по придевској промени: *ѡѡї* Жа, *ѡнѡї* Жа, О — *їѡї* Жа, *їѡїа* Жа, Ру, *ѡнѡїа* Ру.

Инстр. јд. демонстративно-анафорске заменице *їѡї* гласи *с ѡїїм*.

Код каквоћних заменица тип *каки, їаки* је уобичајен, *какав сам* чуо свега једном.

Аналогијом према *нѣки, свѡки* појавила се и замен. *нѣки*.

ПРИДЕВИ

Загршетке номиналне деклинације чуо сам само у ном. ј. м. р. (*сїѡр, лѣї* итд.) и (једном) у партит. ген. ср. рода: *свињска мѣса* (sic).

Карактеристично је често грађење присвојних придева од назива животиња наставком *-ѣћи*: *їучѣћи, ћурѣћи* (и у Гочу: *їукѣће, мишѣћи, вучѣћи*).

Именице на *-їа* не граде придеве на *-ски* непосредно додавањем тог суфикса на основу, већ убацују и једно *н*: *шумагїнски* Же, *ѡсїрїнски* О, *ѡѡралїнске* Ру (именица *ѡѡралија*). Упор. и имен. *мираїїнка* Же, Жа, *мираїїнка* Же, *мираїїнка* Ру.

У Жа, Же и Ру чуо сам *мајкин*, нигде *мајчин*.

Придеви на *-сїѡн-* изгубили су аналогијом *ї* у ном. ј. м. р.: *жа-лосан, їакосан*.

Основни наставак компаратива је *-и(ј)и*, косовско-ресавског *-е(ј)и* нема у овом говору:

слаїи, слободнїи, сїарїи.

Овај завршетак се често појављује ум. *-ји* или се контаминира с њим:

їлуїи, їишии, млачии, блажии, живљии поред *живљи, дубљи, црњи*.

Слично томе: *слаїиши, мекшии*, али и *мѣкии, лѣиши*.

Компаратив типа *црнши*, карактеристичан за косовско-ресавске говоре, познат је и овде, мада није тако чест као тамо. Забележио сам *бѣлии* Же, Ру, *црнши* Же, М, *слаїиши* Же, Ру, Ре, *їлуїиши* Ру, Ре.

Придев *висок* има редовно *вишљи*, свакако ради разликовања облика *вишље altius* од *више plus*.

Међу акцентима придева упадљиви су *бујдърски* (тако у свима местима) и *кнежевдчки Ру, К, жарковдчки Ру*.

БРОЈЕВИ

О изговору бројева од 11 до 19 и од 20 до 90 види у одељцима о испадању консонанта одн. сажимању вокала.

У свима б. селима уобичајен је изговор *двд-џри* и *йе-шес*.

ГЛАГОЛИ

Презенџ

Начелних одступања од књижевног језика има једино у 3. л. мн.

Код глагола VII и VIII врсте наставак *-џ* у овом лицу истиснут је наставком *-џ*:

раду, ндсу, враџу, џовдру, мџчу се, љџбу, жџну се Ж, калџму Жа, веселџ се, крсџџ се, џрдџу, кдсу Ру, вдлџ се Ру, жџру Ру, џџшу Ру, кџџу О, џрдџушџу О, дчисџу Жа, џзбуџу К, џрџкачу К, џрџлазу М, начџну, накџџу, намџсџу, џзџџбу, џдџџлу, осџдџву, џроџџсџу, увџџу Ру, дџрџџу Ру, џролџзу Ру, намлџџу Ру, џриџџџџџу се Ру, рџздџџлу О;

сџдџ, олџдџ, бџлџ, жуџџу Ру, сџџџдџ се;

лџџџ, звџџџ, блџџџ, џџрџџ М.

Глаголи VI врсте на *а* имају *-ау* ум. *-ају*:

џџџау, џџџау М, кџџау Жа, сџџџау О, зџџџау О, џџџау Ру, бриџџау, закџџџау Жа, џмау, џџау, кџџау, нџмау, венџџау, чџџау, џџџау, шџџау М, маџџџау М, сџџџау Жа, добџџау Жа, џрџџау Жа, џокрџџау О, на-рџџау О, досџџџау О, исџрџџау Ре, шџџау Ре, џџџџау Ре, џрџџау Жа.

Ова појава, позната и другде, свакако је морфолошког порекла, јер се *ј* између веларних вокала обично добро чува: *гаџџу, украџџују*. У вези с овим проф. Стевановић¹⁴ указује на то да се овим изједначује облик презента с обликом имперфекта после губљења *х*, а Вушовић¹⁵ упозорава на аналогију према „осталим лицима презента у којим је врло рано нестало сугл. *ј*“. Ја бих још додао да је то *ј* у 3. л. мн. остало потпуно усамљено у глаголској системи, јер код глагола свих осталих врста има само *-у*.

¹⁴ *Источнохерцеговски дијалекат*, стр. 29—30.

¹⁵ *Дијалекат источне Херцеговине*, Срп. диј. зб. III, стр. 22.

Глаголи VI врсте на *e* (< *ě*) имају облик *ум̄у*, *разум̄у*, *не см̄у*. Ту је аналошки однос сасвим прост. Према *илѣѣм*: *илѣѣу* и *ум̄ем*: *ум̄у*. Глаголи VI врсте на *e* једноставно су се прикључили глаголима првих пет врста.

И код глагола VI врсте на *a* постоји слична варијанта. У Же, Жа, Ру и Ре забележио сам мали број примера:

иѣву Же, *исѣеру Же*, *Ре*, *иѣру Ру*, *венчаѣву Же*, *сиѣву Жа*, *иѣру вѣиру Же*, *Жа*.

У К је овај наставак једини у употреби:

иѣру, *сиѣву*, *венчаѣву*, *иѣреѣѣву*, *иѣичу*, *нѣму*.

Ова особина представља опет случај аналогije. Према односу *ě*: *ȳ* у през. глагола I—V врсте (и поменутог дела VI врсте) и односу *ī*: *ȳ* у VII и VIII врсти појавила се тенденција да се и однос *ā*: *au* претвори у однос *ā*: *ȳ*, паралелан с осталима. Овим се стварају три типа промене у презенту („a”, „e” и „и”), са односима наставака не више разнообразним (*ě*: *ȳ*, *ā*: *ajȳ*, *ē*: *ejȳ*, *ī*: *ē*), већ паралелним. Ово је на разне начине остварено на многим местима; тако у македонском и словеначком јез., у дијалектима кајкавском и јужноморавском, па и у многим другим нашим говорима усвајањем наст. -*gȳ*.

Облици типа *иѣрау* и *иѣру* познати су у косовско-ресавској области и у извесним банатским говорима формираним под ресавским утицајем. У Гочу се употребљавају паралелно и облици на -*у* и они на -*ау*. Глаголи који у књижевном језику повлаче у презенту акценат на корен у свима лицима сем трећег множине, у Гочу га повлаче обично и у том лицу. Управо, повлаче га редовно ако је наст. -*у*; *иѣриѣсу*, *биру*, *иоѣђу*, *иѣшу* итд. — а недоследно кад је завршетак -*ау*: *мѣрау*, *иѣиѣау*, *оскуѣѣау*, али и *иѣиѣау*, *иѣрау*. Повучени акценат у III л. презента представља наклон на акценат осталих лица презента и на акценат имперфекта ових глагола.

У б. говору овај акценат није чест, али га ипак има. Наводим овде малобројне забележене примере:

иѣскау Жа, *иѣру Же*, *Жа*, *иѣичу К*, *нѣму К*.

И ту је дакле овај акценат чешћи код облика на -*у* него код оних на -*ау*.

Код глагола свих врста у б. говору постоје и облици III л. мн. на -*гу*:

дѣгу, *мѣжегу*, *ѣмегу Жа*, *иѣгу Жа*, *дѣгу Же*, *О*, *нѣгу Жа*, *сиѣгу Ру*;

зовѣгу, *иѣкѣгу М*, *Же*, *Р*;

мѣшегу;

биѣгу се, *ѣбиѣгу*;

жњегу Же, *Ру*, *иѣдигѣгу О*;

иѣиѣгу, *вѣѣагу*, *илѣагу*, *ѣѣагу*, *кѣагу Жа*, *бѣагу Жа*, *гѣгу Же*, *гѣгу Жа*, *М*, *знагу Же*, *Ре*, *Жа*, *иѣоѣгу Же*, *Ру*, *ваѣагу Жа*, *наѣагу Ру*, *сиѣагу се*, *ѣѣагу*, *нѣагу*, *рѣагу*, *иѣиѣагу*, *иѣѣагу* — *умѣгу Же*, *Ру*, *умѣгу Ру*, *смѣгу Ру*, *смѣгу Ру*, *разумѣгу Же*, *Ру*;

*зрédŭ, слàвiдy, врiдŭ Же, кŭйиdу;
лежiдy.*

Код понеких глагола ово су једини облици 3. л. мн. през. који се могу чути: *д̄неду, ш̄кеду, ж̄неду, зр̄еду, вр̄иду* (наравно и *г̄дŭ, њро-г̄дŭ* и сл.). Код других ови се облици најчешће употребљавају: *см̄едŭ, разум̄еду, ум̄едŭ*. Али код већине глагола паралелни облици на -у (одн. -ау) чешћи су од ових.

Сви наведени примери (изузев *д̄неду, н̄неду*) имају акценат 1. и 2. лица множине. Глаголи који у презенту имају акценат на крају добијају и овде акценат на крају (*ид̄еду, ш̄кеду, ж̄неду*, као *ид̄емо* итд., а не према *идŭ* итд.). То бива и онда кад постоје паралелни облици 3. л. мн. с истим бројем слогова а са другим акцентом (*вал̄аду, на̄ӣаду* итд. као *вал̄амо*, а не као *вал̄а*). Они глаголи VI врсте који у презенту иначе повлаче акценат у свима лицима сем овога, повлаче га и у овом лицу ако је наставак -гу: *ч̄уваду, н̄маду, из̄ва̄аду, р̄учаду*. Исти акценат имају и Решетарови примери¹⁶ из југозападнoг и западног дела штокавске области *зов̄еду, им̄адŭ* (за тип *р̄учаду* недостаје пример). Међутим у Гочу, где је уосталом наставак -гу ограничен на мали број глагола, акценат ових облика често је друкчији. Поред *њрод̄аду, зн̄аду*, тамо сам забележио и *зн̄аду, см̄еду*.

Интересантно је да сам дужину на крајњем -гŭ слушао врло ретко и иза узлазног акцента, мада се иначе дужине иза њега чувају. У вези с овим упореди и Решетарове примере (loc. cit.), све сем оних из Дубровника и примере из Гоча *зн̄аду, ум̄еду ум.* **зн̄агŭ, *ум̄едŭ* које бисмо очекивали. Тражећи узроке овог скраћивања, нашао сам два момента. Први од њих је аналогича. Прво и друго лице множине, чији је акценат иначе једнак акценту ових облика, имају -м̄о и -ш̄ӣе, а с друге стране и само -гу је кратко уколико се нађе иза низл. акц; те је на тај начин дужина на -гŭ иза ' усамљена: *ид̄ем̄о : ид̄едŭ : ч̄увагŭ*. Други могући узрок био би правац ширења ових облика. Импулс за њихово уопштавање долази вероватно из Војводине, а тамо се дужина иза ' у посл. отв. слогу не чува. Али о овом се не може судити пре него што буде тачно познато распрострањање ових облика у Србији.

Аорист̄и

Аорист у б. говору је жив, али није у честој употреби. Највише аориста слушао сам у Ру, где је говор и иначе најсвежији:

д̄ођо О, *осӣадо* Ру, *ӣдиш* Же (1. л. ј.);
з̄а̄ӣече Ру, *д̄ође* Ру, *кр̄е̄ше* Ру, *д̄де* Же, *ӣйсну* Ру, *ӣдиш* (3. л. ј.) Же,
ӣзм̄еша Ру, *з̄аиска* Же, *на̄ј̄ури* Ру, *з̄аболе* Же;
*одо*мо Ре, *на̄дбимо* Ре, *осӣадо*мо Жа, *на̄ђо*мо К, *ӣр̄ем̄ес̄т̄имо* К,
ӣод̄авимо Ру, *ӣд̄бимо* Ру, *зар̄д̄бимо* Ру, *уб̄имо* Ру, *д̄адо*мо Же, *ӣоб̄имо* Же;
д̄адоше О, *д̄ођоше* Ру, *ӯђоше* Ру, *од̄дише* Же, *из̄вед̄дише* Жа.

¹⁶ *Der štok. Dial.* 194; *Betonung* 184.

Карактеристично је 1. л. мн. на *-(x)мо*. У овом погледу б. говор се надовезује на косовско-ресавски дијалекат и на шумадијске говоре (Вук *Pj.*¹, стр. ГХХI).

Најомене о осталим глаголским облицима

Имперфект је непознат код свих глагола изузев *бићи* (в. ниже).

Плусквамперфекат се ретко употребљава, и то само конструкција са перфектом глагола *бићи*:

Њбили смо били, био је радио.

Инфинитив се обично замењује конструкцијом са *га*, али се чују каткад и облици на *-ћи* и *-ћи*:

коракнући Жа, *илаћићи* О, *молћићи* Ру, *ићићи* О, *ући* Ру.

Прилог времена садашњег чуо сам свега два-три пута: *крџући* Жа, *кујујући* О. Нисам сигуран да ли су ти облици импорт из књижевног језика.

О појединим глаголима и појединим групама глагола

Глагол *бићи* има презент типа *бидем, биде* и *биднем, бидне* и императив *бидни* или *биди*. Аорист *бе(ј)аде* чуо сам у Ру и Же, имперфекат *беше* у Же, Ру и К, *бѣа* у Же и *бѣше* у Ру.

Глагол *хити* има поред обичног перфекта *иће, ићла* и облике *ћдо, ћдла* Ру, Же, Жа (тако и у Гочу) аналогичном према имперфекту **хѣше*.

Глаголи I врсте чије се инфинитивне основе свршавају на *с* или *з* мењају у трпном придеву те гласове у *ш* и *ж*:

однеиће Же, сѣишен Же, ирѣишен Же, вежено О, Жа, навежени Же.

Глаголи I врсте са инф. осн. на веларни консонант имају 3. л. през. типа *иѣчу, сѣчу, вучу, иовучу, обучу* М, *завучу се* Ру, *извучу* М, *жежју* Ру. Исти глаголи имају у императиву облике *сѣчи, испѣчи, испѣчи,* *иовучи* К, *ожежи* К, али само *рѣци (рѣци)*.

Уместо глагола *врћи* употребљавају се одговарајући облици глагола *вршићи*. Само у М чуо сам *врше, овршемо*. Ум. *сѣрићи* говори се *ишшати*.

Глаг. *јесћи* има презент *јѣм, јѣш, јѣ, јѣмо, јѣше, јѣгу* и императив *јѣј, јѣјше*, поред чешћих облика *јѣдем* итд., *јѣди* итд.

Перфекат *оѣд (оѣд)* у општој је употреби, *ошш(а)о* нисам чуо.

Ткѣћи има у садашњем времену редовно *ићѣм, ићѣш, ићѣ, ићѣмо, ићѣше, ићѣју*. Тако и у Гочу и код Љ. Стојановића¹⁷ (с изузетком 3.

¹⁷ Archiv XXV, str. 217.

Акцентаӣ илаіола

И овде наводим један део фрагментарног материјала који сам скупио:

ı̀dēm, ı̀dē, ı̀dēmo;
ı̀ı̀jē Же, ı̀ı̀jū Же, бı̀jū Жа, Же, ı̀ı̀jēmo Же, бı̀jēdu се Же — ı̀ı̀-
јемо Жа, бı̀jēmo Жа;
кdı̄а К, Же, Жа, коı̄ау Же (Вук кdı̄ам, Дан. кdı̄ам);
ı̀ма, ı̀мамо;
нēмам Ру, нēма Жа, Ру (поред далеко чешћег нēмам, нēма).

ПРИЛОЗИ

Забележио сам:

вdгѣ, нdгѣ, вdг Ру, нdг Ру, али и dгѣ, dнѣ;
дѣ, нı̄ı̀де, нѣı̀де;
вı̀дѣ, ı̀ı̀дѣ;
вdкd, нdкd, ı̀ı̀dкd;
eı̄ı̄ē (eı̄ı̄ē), eı̄ē (eı̄ē) поред eı̄vo, eı̄no.
 Акцентом одступају од Вука:
dāmно Ру;
danās Ру, Же;
jdk.

ПРЕДЛОЗИ

У Же и Ру каже се *брез*, у М чуо сам *без*, а за остала места немам података.

У Жа и Же употребљава се *через* у значењу *збој*: *ı̀ı̀ı̀ı̀ı̀вали через рdнē*. У Ру нема тог предлога.

СВЕЗЕ

У Же сам слушао *јербо*, *јел*, *јели ум*. *јер*, а у Жа сам чуо *јелбо*.

ПАРТИКУЛЕ

Неким прилозима и ређе заменицама издашно се додају партикуле, исте у свима селима:

ı̀ı̀ун, ı̀ı̀уне, ı̀ı̀унd, ı̀ı̀уна dблена, ı̀ı̀ебена Ру, менēна Ру;
dндак, ı̀длак, сdдēка;

и́уненак, и́уненака, вóденака, óвденака, с њóменака, сáденака, и́бс'наке, вúденаке, и́уненаке;

и́брекан, и́брекана, и́бслекана, сáдекана, и́унекана, онома́дѣкана, и́удѣкана, данáскена;

дáклем;

њóзи Ру, њóзи Ру, Жа, К.

Као што се види, од покретних вокала чују се *a* и *e*, а од консонантских елемената само *k* и *n* (кад изуземо *m* у *дáклем* и *зи* у *њóзи*). Упадљиво је одсуство консонанта *p* (< ж) у свима случајевима.

Све је ово исто као у Гочу, где такође нема *p* (*њóзи, днак, óвдѣнак, и́унак, оуудѣна* итд.), а разликује се од стања у већини говора јужног дијалекта, где се *p* често чује (*онгар* итд.). Чак и они говори војвођанско-шумадијског дијалекта који се налазе под јачим утицајем динарске струје, познају то *p*. Има га поцерски (*њемóкар* и сл., Мошковљевић, *Акц. иоц. гов.*, стр. 49), па чак и кикиндски.

НЕКОЛИКЕ ПРИМЕДБЕ О СИНТАКСИ

Замена локатива у месном значењу акузативом врло је ретка. Малобројни примери као *кр́сйили у цр́кву* *K* могу се објаснити утицајем говора досељеника из југоисточних крајева.

Вероватно је истог порекла поремећена конгруенција у изразу „*двѣс бáнке*” (= 200 динара) и сл. Ова је конструкција свакидашња на београдској улици и, наравно, на пијацама.

У *Же* и *К* слушао сам примере бркања облика *кући* и *код куће*: *кад где код куће Же, ајде код Рúжине куће Же, он је кући К, кући је ма́ма Же.*

Случајеве логичке конгруенције ум. граматичке имамо у *мóј дй́јѣше* (често у свим местима);

дѣца су рáдили О.

ОГЛЕДИ ВЕЗАНОГ ГОВОРА

Турско село

(причала Сáвета Стојадíновић из Железника, око 75 год.)

Вóде де се вабрýка гради биле су турске куће, мóј ми је свѣкар причо ка сам ја дошла. Каже да је то било село турско. Кат кукуруз копамо, ка се оре, нађу се турске паре. Бели се ко сребро. Мáло се нађе, нѣгде двѣ паре, нѣгде три, талири. Прóбушимо ми то па нòсимо око врата. Огрлицу мѣту дѣвóјке. Не мóже да поцрни никад та пара турска. Налазили смо и црѣп турски,

когод наши три, два саденака. Има које правио вуруне о тѣга. Био је и бели камен. Како сазидаш кућу не сме да биде влаге. Био је велики, ко метар.

Римски гроб

(причала Руџа Стојадиновић из Железника, стара 38 год.)

Јел' ме о тим питаће? — То је било у Дрѣновачи, де је пѣчета вабрѣка да се ради. Било је поред винѣграда на склади два метра у дубљину. Први пут кад је заоро бундожер, како ли га ви зовѣте, није га извадио, а други пут кад је опет њистим тим местом брао, ондак је ударио чим је поче да оре. Извадио је сандук от камена и у њим је био леш. Само су кости биле. Мѣсѣ је дѣвер глѣдо. Чѣвек само с костима. Мѣса нема. И јѣдан¹⁸ лѣнац златни пара и јѣдно сикѣрче. Ми кажемо сикѣрче, само то друкче дошло. С јѣдне стране ко сикѣрче, а з друге когд шило. И после паре љѣди прѣседник одбора и неки из вабрике, па су и однели и прѣдали у Биѣград.

Брав у шуми

(испричао чика-Стеван из Рушња, стар око 85 год.)

У старо време било је шума млого. И жѣр је рађао млого. Био је растѣв и церѣв жѣр и граничев, било је доста чѣпорѣва свиња које су зими живиле у тим планинама¹⁹ и јѣле жѣр. Како су се биле свиње добро нагоиле, чѣвек је потѣком њѣш путом. Чѣо је де пѣсно јѣдно свиначе у страни више њѣга. Кад је очѣ да вѣдне што је пѣсну брав, нашѣ је брава да лѣжѣ. Кад га је крѣтао да устане, а он неће. Он га ѣвати за лѣћа, а онѣ се сланина окрѣће и лѣво и дѣсно, толико је ѣма. Свиначе није мѣгло да устане па су га закљали.

ЗАКЉУЧАК

Однос ѣрема суседним ѣворима

Међу шумадијско-војвођанским говорима б. заузима посебно место. Он се не може прикључити ниједном од познатих типова тих говора. Поред осталих особина, њега издвајају делимично непренесена акцентуација и често " уместо " у претпоследњем слогу пред крат-

¹⁸ Иначе обично *јѣдан*, *јѣдан*.

¹⁹ Пропустио сам да забележим акценат.

ким последњим. С тим су у вези и специјалне прилике у чувању дужина иза узлазних акцената. Овим цртама б. говор се приближава косовско-ресавском дијалекту, с којим га спајају и друге особине од мањег или већег значаја. То су, поред осталог, тенденција губљења дужина иза низлазних акцената, нарочити изговор вокала *o* и *e*, аорист на *-(x)мо*, наставци *-ау* и *-у* у 3. л. мн. глагола VI брсте, потпуно исте партикуле уз прилоге и понеки компаратив на *-иш*. Ту се надовезују ситније морфолошке одлике као што је већа распрострањеност наст. *-ију* у ген. мн. имен. (*мишију*), тенденција проширења основе код имен. ср. рода у косим падежима (*зрнеша*), често формирање присв. прид. од назива животиња суфиксом *-ећи* (*мачећи*), облици *мене*, *шебе* у дат. једн. личних заменица, презент типа *шкѐм*, радни придев *ћао* итд. Све су ове особине или спомињане у досадашњој литератури о косовско-ресавском дијалекту или сам их ја налазио у Гочу. Наравно да све оне нису подједнако типичне. Има међу њима свакако таквих које нису опште косовско-ресавске и других које нису само косовско-ресавске (управо, које нису само екавске). Наравно, ми се још увек можемо запитати нису ли оне на овом терену резултат косовско-ресавског утицаја. И поред тога, кад наша наука буде располагала довољним бројем учртаних изоглоса, неке од ових особина вероватно ће отпасти као сасвим нетипичне. Али ће друге остати и њихов значај ће се потврдити. Стога побројане црте, ако и није свака од њих засебно убедљива, својом *укуи-ношћу* сведоче о снажној повезаности овог говора са косовско-ресавским дијалектом. Њима би се могле додати и две црте по којима се додуше биограчићки разликује од косовско-ресавског, али које су лако могле бити плод укрштања косовско-ресавског са другим говорима. То су дат. и лок. придева и већег дела заменица на *-им* (*у нашим селу*) и наст. *-ом* у инстр. једн. имен. м. и ср. рода меких основа (*кључом*, *суницом*).

Истичући ове везе, морамо одмах нагласити да б. говор ипак сасвим одлучно припада шумадијско-сремском дијалекту, а не косовско-ресавском. Његова акцентуација само је донекле старијег типа, његов екавизам је изразит шумадијско-сремски, а по најважнијем питању морфологије (доследно *-ма* у инст. и лок. мн.) он се прикључује групи наших најмлађих наречја.

Б. говор се не може објаснити ни као проста мешавина косовско-ресавског са шумадијско-сремским. У њему нема ни у траговима читавог низа типичних особености косовско-ресавског у морфологији. Њих је елиминисао језички развој на самом терену где се говор сад налази — или су се оне јавиле у косовско-ресавском тек после издвајања из њега оног живља који је унео ресавске особине у подлогу биограчићког говора. И најтипичнији шумадијско-сремски говори показују принципијелно исте прилике. Стога мислим да нећемо погрешити ако б. говор дефинишемо као поднаречје шумадијско-војвођанског са нарочито значајним уделом косовско-ресавске компоненте.

То не значи да наш говор није мешавина у оном смислу у којем је то и сâм централни дијалекат као целина. И не само то. Уравнавање овог говора мање је одмакло него на пример у говорима Војводине

где су се крупнија метанастасичка кретања Срба завршила већ у XVIII веку.

Постанак говора

Постанак б. говора мора се тумачити исто онако као и постанак свих других шумадијско-војвођанских говора, дакле укрштањем екавске струје са икавско-јекавском. Питање је само када се то укрштање могло извести. Конкретно: треба ли зачетак говора ставити у време кад су на његову терену постојали само Николићеви старинци, или говор треба сматрати новом мешавином из доба досељавања оних 745 породица са разних страна. Мислим да може бити тачно само оно прво, без обзира на то што старинаца има мање. Бар један део основице данашњег биограчићког говора морао је постати пре краја XVIII века. Има више разлога који говоре за то:

1) Говор је релативно уједначен, јер све неједнакости у њему бледе кад се упореде с оним што је константно. Скоро је чудно како је *мало* тих неједнакости, кад се зна какву су вавилонску збрку створили у прошлом веку насељеници са разних страна. Тешко би се могло разумети и околико сређивање ако није било једне старије основице, према којој се све равнало и дотеривало.

2) У многим питањима фонетике и морфологије говор је веома сличан околним говорима северне Србије. Тако су нпр. икавизми упадљиво исти као на другим местима. Како би се то могло објаснити без заједничке потке једног старијег говора? На овом терену су свуда биле створене мешавине чији су састојци на разним местима били слични, али не увек једнаки. Кристалишући се, те су смешле морале давати различне резултате. Да се ти резултати уједначе, потребни су векови. А овде је то једначење извршено углавном у свима стварима сем у једној: у акцентуацији. Јасно је да је основна разлика између биограчићког говора и осталих била у већем уделу ресавског, а мањем уделу динарског састојка у његовој основици.

3) Међу досељеницима које Николић наводи упадљиво је мало оних из области косовско-ресавског дијалекта. Има изванредан број Косоваца који нису увек поуздани („дошао из Арнаутлука”) и има свега неколико породица из Левча. То је све. Наравно да је то недовољно да објасни јаку косовско-ресавску примесу у овом говору. У Жа, једном од места где је та примеса најјача, Николић наводи свега једну породицу са пет кућа која је дошла из краја „северозападно од Косова” (да ли са терена косовског или сјенског говора?). А с друге стране потомака Македонаца у Жа има више од 20 кућа, потомака досељеника-јекаваца преко 30, а потомака Војвођана преко 50 кућа! Више од половине становништва места пореклом је из крајева са чистом пренесеном акцентуацијом. Управо, досељеници су сви такви с изузетком оних са југоистока и оне једне фамилије Косоваца. Јасно је да порекло косовско-ресавског елемента морамо тражити међу породицама које је Николић означио као старинце.

Против овог мишљења могли би се износити неки аргументи, али они губе од своје снаге кад се поближе испитају. Ја ћу их овде навести, узимајући одмах сваки у дискусију:

1) Насељеника је неколико пуга више него старинаца па је логично да је и њихов говор изершио већи утицај. — Значај овог факта никако не треба прецењивати. Наравно, стварни бројни однос није 8 : 1 у корист дошљака као што би могло изгледати по подацима Николићевим (око 95 „породица“ старинаца и око 745 досељених „породица“). Сваком је јасно да су старе фамилије обично разгранатије и имају више чланова него оне које потичу од насељеника из прошлог столећа. То се види и из Николићевих података. У О и М, мада је породица старинаца мање него насељеничких, оне ипак сачињавају више од половине становништва села. Јасно је и то да је морало бити таквих фамилија чије се потомство по мушкој лози затрло, али је потомство по женској линији остало. А и оно преноси језичке црте, и те како! Најзад, многе породице колониста и нису дошле као породице, већ као један човек, обично млађи мушкарац који се ту женио. Да би се створила породица, већ је морало бити 50% староседелачке крви. Ипак, кад се све то сабере, још увек вероватно остаје просечно већи проценат насељеничког елемента у крви данашњег живља. Антрополог ће о том морати водити рачуна, али за дијалектологију то је од споредног значаја. Досељеници долазе сукцесивно и увек их је мање него домородана. Док једни дођу, други се претопе. Придошлице су са разних страна и уносе разне дијалекатске одлике, а староседеоци имају сви исти говор. Дошљаци су међу собом обично непогезани, а старинци су у живом узајамном контакту. Досељеници, да би се осетили домаћинима, морају постати једнаки с домороцима, зато се и хотимично прилагођавају, а домороци то, наравно, никад не чине. Сви ови моменти само се јаче осећају у овим селима збијеног типа и с јаким прометом. До које се мере значај досељеника губи, види се нпр. по томе што у Же нема скоро никаквих трагова призм.-тимочког дијалекта, мада има преко 30 кућа досељеника из те области. Колонисти могу задржати своје особине углавном онда кад су сви истог порекла, долазе компактно и у већини су — или кад их од домаћих одваја такав елемент као што је класна разлика, народност или вера. (Ову моју аргументацију не треба схватити тако као да ја поричем сваки значај језичким цртама досељеника. Свакако, те су црте утицале много на физиономију говора, унеле нешто шаренило и донекле побркале већ створене системе. Али оне нису могле учинити оно битно: потпуно замрачити стари лик говора.)

2) Није јак ни аргумент да је у неким селима, као у Ру, порекло свих породица познато. И те су породице долазиле обично сукцесивно. Управо, најчешће ни нису долазиле породице, већ појединци који су се ту женили, разуме се првенствено девојкама из староседелачких фамилија.

3) Не предви најзад много ни аргументат да је село К постало тек у другој половини XVIII . . . И то је место насељавано сукцесивно, а први становници били су приморани да се жене из суседних села. То

је уосталом и данас обичај и у току пет-шест генерација од XVIII стол. наовамо тиме је увелико изукрштано целокупно становништво овог краја.

Верујем да сам овим доказао бар толико да косовско-ресавски састојак у основици б. говора није млађи од XVIII в. Али сада се поставља питање: кад већ имамо с једне стране стари ресавски елеменат а с друге стране нове колонисте са херцеговачком акцентуацијом — није ли логично да *само њи* и јесу две основне компоненте које су ушле у састав нашег говора? Можда је негде у XVII или XVIII в. дошла овамо група Ресавца и заузела неколико београдских села, а од тог доба стално су придлазили нови насељеници из области млађих дијалеката, па се првобитно чист ресавски говор овог краја променио толико да више и не припада ресавском наречју, већ мешаном шумадијско-сремском. — Осећам да се постављањем овог питања удаљавам од тла непосредних података и сигурног закључивања и да овде свако мишљење мора остати нагађање. Ипак ћу с потребном резервом изразити своју претпоставку. Ја не верујем да се догодило оно што сам малопре описао. Склон сам мишљењу да су се насељеници из косовско-ресавске области *већ у доба свој доласка* на овај терен помешали с неким другим елементима, сличним основном супстрату становништва суседних крајева. Већ тада је б. говор добио физиономију мешаног говора.

Кад не би било тако, тешко би се могли протумачити икавизми нашег говора, а ту имамо и чистих икавизама, таквих који се не јављају у јекавским говорима и нису објашњиви аналогјом. С једне стране потка ресавске екавштине, с друге стране придошлице јекавци (досељавали су се само православни!) — где је ту онда могућност да се убаце икавизми? А и други разлози говоре за моју претпоставку. Овде бих могао (додуше, с мањом оштрином убедљивости) поновити већину својих малопређашњих аргумената.

С друге стране постоје извесни не баш најсигурнији поводи да се верује да основица б. говора није била формирана одвећ рано. Пустошења турског времена скоро су потпуно истребила или растерала старије становништво овог краја. И најстарији део садашњег живља вероватно је дошао овамо тек у XVI в. или нешто касније. Уз то је косовско-ресавски елеменат, пре чијег доласка свакако не може бити речи о формирању б. говора, донео већ довршено преношење " са последњег слога као ". Најзад, територија б. говора није велика. А тешко је поверовати да би говор мањег броја села могао кроз дужи низ векова одржати своју индивидуалност на таквој историјској и етничкој ветрометини као што је околина Београда.

Због свега тога мени изгледа да је основно формирање нашег говора могло бити негде у XVII в. или у првој половини XVIII в.

СКИЦА ГОВОРА У ОКОЛИНИ БЕОГРАДА

Напомена: Убележавао сам говор само оних места за која сам знао поуздано како говоре. За биограчињки говор сам се сам осведочио; то важи и за стање у Моштаници. Призренско-тимочки сам уписао по расправи Николићевој, а неколико села у Колубари по извештају М. Московљевића, објављеном у Годишњаку Задужбине С. и В. Стојановића, св. VI, стр. 40—41. У пределу дуж јужне ивице карте треба претпоставити шумадијски „кановачки” говор.